

บทที่ ๓

เนื้อหาเวทย์มนตร์คาถาที่ปรากฏในปืบสาเขตพื้นที่ อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง

เนื้อหาของเวทย์มนตร์คาถาที่ปรากฏในปืบสาเขตพื้นที่อำเภอลำปางนั้น ผู้วิจัยจะได้แบ่งออกตามลักษณะในด้านประวัติศาสตร์อำเภอลำปาง ความเป็นมาของการทำปืบสาล้านนาร่วมถึงตัวอักษรที่ใช้เขียนปืบสา และเนื้อหาเนื้อหาของเวทย์มนตร์คาถาที่ปรากฏในปืบสาต่อไป

๓.๑ ประวัติศาสตร์และบริบทชุมชนของ อำเภอลำปาง (อดีต)

ประวัติศาสตร์ของเมืองลําปาง มีพัฒนาการที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับแคว้นหรือรัฐสุโขทัย (ลําพูน) และแคว้นเขลางค์นคร (ลําปาง) เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนยุคก่อนประวัติศาสตร์ในแอ่งลําปาง และได้พัฒนาจากชุมชนหมู่บ้านขึ้นเป็นเมืองลําปางในเวลาต่อมาดังจะกล่าวต่อไปนี้

๓.๑.๑ เมืองลําปางก่อนยุคล้านนา

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของแอ่งลําปาง สภาพทางภูมิศาสตร์ของลําปาง (ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน) มีลักษณะเป็นแอ่งที่ราบน้อยใหญ่ล้อมรอบด้วยเทือกเขาสูงเป็นที่ราบแคบๆ ระหว่างเทือกเขามีเชื่อมต่อทอดยาวในแนวเหนือ – ใต้มาจากเทือกเขาหิมาลัยและเทือกเขาในมณฑลยูนนานหรือสิบสองปันนา (อยู่ตอนใต้ของประเทศจีนในปัจจุบัน) และรัฐฉาน (อยู่ในเขตการปกครองของประเทศเมียนมาร์ในปัจจุบัน) อันเกิดจากรอยเลื่อนของแผ่นดินยุคเทอร์เชียรี (Tertiary) เมื่อประมาณ ๖๕ – ๑ ล้านปีก่อน ทำให้แผ่นดินบางส่วนยกขึ้นเป็นภูเขาและที่ราบสูง และบางส่วนทรุดตัวลงเป็นแอ่งที่ราบระหว่างภูเขา แอ่งขนาดใหญ่ เช่น แอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน แอ่งเชียงราย – พะเยา แอ่งลำปาง และแอ่งแพร่ ส่วนแอ่งที่ราบขนาดเล็ก เช่น แอ่งลี้ – หงษ์ช้าง แอ่งลอง – วังชิ้น และ แอ่งลําปาง – แม่พริก เป็นต้น^๑

บริเวณแอ่งลําปาง – แม่พริก จะแบ่งเป็นที่ราบแคบๆ แนวเหนือ – ใต้ อยู่ระหว่างทิวเขาดอยขุนตาลที่อยู่ทางทิศตะวันตกกับทิวเขาขุนแม่มอกที่อยู่ทางด้านทิศตะวันออก มีชื่อภูเขาที่แยกย่อยออกไป เช่น ดอยขุนแม่ถอด ดอยปากก่อง ดอยพันนา และดอยปุกคั่นกั้นระหว่างเมืองลําปางกับเมืองลี้

^๑ นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์, ภูมิศาสตร์กายภาพภาคเหนือของประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (เชียงใหม่ : ภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔), หน้า ๓๐, ๔๐.

ดอยแม่มอก กันระหว่างเมืองเถินกับเมืองลอง (ตอนใต้ของเมืองลอง คือ บริเวณอำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่ในปัจจุบัน) เป็นต้น และมีทิวเขาผีปันน้ำกลางกันระหว่างทำให้แอ่งเถิน – แม่พริก แบ่งที่ราบออกเป็น ๒ ส่วน คือ ที่ด้านตะวันตกและที่ราบด้านตะวันออก ซึ่งทิวเขาผีปันน้ำกลางมีชื่อเรียกภูเขาแยกย่อยออกไป เช่น ดอยแม่กำปัด ดอยส่งเต่า ดอยมะพาด ดอยแปหลวง และดอยแม่ยอน กันระหว่างตำบลล้อมแรด (อำเภอเถิน) กับตำบลแม่มอก (อำเภอเถิน) ดอยแม่แพลม กันระหว่างตำบลเถินบุรี (อำเภอเถิน) กับตำบลเวียงมอก (อำเภอเถิน) และดอยผาก้อน กันระหว่างตำบลแม่วะ (อำเภอเถิน) กับตำบลเวียงมอก (อำเภอเถิน) เป็นต้น ที่ราบทางด้านตะวันตกเป็นที่ตั้งของตำบลแม่ถอด ตำบลล้อมแรด ตำบลเถินบุรี ตำบลนาโป่ง ตำบลแม่ปะ ตำบลแม่วะ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ตำบลแม่พริก ตำบลแม่ปู ตำบลผาปิง และตำบลพระบาทวังตวง อำเภอแม่พริก จังหวัดลำปาง มีแม่น้ำวังและแม่น้ำแม่พริกไหลผ่าน อีกทั้งเป็นที่ราบกว้างใหญ่กว่าด้านตะวันออกมาก จึงเป็นที่ตั้งศูนย์กลางการปกครองของเมืองเถินและมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นสืบมาจนถึงปัจจุบันส่วนที่ราบขนาดเล็กด้านตะวันออกเป็นที่ตั้งของตำบลแม่มอกและตำบลเวียงมอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่เบาบางกว่าด้านทิศตะวันตก มีลำน้ำแม่มอกสาขาของแม่น้ำยมเป็นแม่น้ำสำคัญไหลผ่าน ซึ่งลำน้ำแม่มอกช่วงที่ผ่านอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย ลงไปชาวเมืองบริเวณนี้เรียกเป็นอีกชื่อหนึ่งว่า “ลำน้ำท่ากระดาน” เป็นที่ตั้งของเมืองบางซ่งเมืองโบราณตั้งแต่ยุคสุโขทัย^๒ โดยที่ราบในเขตอุดรดิตถ์และจังหวัดสุโขทัยที่ติดต่อกับแอ่งเถิน – แม่พริกในเขตจังหวัดลำปาง เป็นแนวเชื่อมต่อจากที่ราบของภาคกลางตอนบน ดังนั้นแอ่งเถิน – แม่พริกจึงเป็นปลายเทือกเขาสูงทางตอนใต้สุดของล้านนาหรือภาคเหนือตอนบน ที่มาบรรจบที่ราบภาคกลางตอนบนหรือภาคเหนือตอนล่างในเขตจังหวัดสุโขทัย ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวเมื่อพัฒนาขึ้นเป็นเมือง เมืองเถินจึงเป็นเมืองหน้าด่านหรือเมืองที่อยู่ตรงจุดเชื่อมต่อพรมแดน และเป็นเมืองชุมทางการค้าและการคมนาคมที่สำคัญสืบหน้ามาจนถึงปัจจุบัน

(ก) เงื่อนไขการก่อรูปเมืองเถิน

ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการพัฒนาจากชุมชนหมู่บ้านขึ้นเป็นเมืองเถินมี ๒ ประการ คือ

๑. มีทรัพยากรโดยเฉพาะแก้ว (แก้วโป่งข่าม หรือ หินเขียวหนุมาน) และแร่ธาตุอื่นๆ
๒. ตั้งอยู่บนชุมทางการคมนาคมสำคัญทั้งทางบกและทางน้ำ

๑) ปัจจัยประการแรก แอ่งเถิน – แม่พริกมีทรัพยากรแร่ธาตุ ชุมชนดั้งเดิมบริเวณแอ่งเถิน – แม่พริกก่อนที่จะมีการก่อตั้งเป็นเมืองเถิน คือ กลุ่มคนตระกูลมอญ – เขมร ดังตำนานเมืองเถินกล่าวถึงทางตอนใต้ของแอ่งเถิน – แม่พริกมีหมู่บ้านใหม่บริเวณขุนห้วยแม่พริก (ปัจจุบันอยู่ในเขต

^๒ ศรีสักร วัลลิโภดม, ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ ๑, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๓.

อำเภอแม่พริก) รอยต่อระหว่างเมืองเถินกับเมืองลี้มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ ๗ ครัวเรือน ขณะเดียวกันทางตอนเหนือของแอ่งเถิน – แม่พริกบริเวณวัดพระธาตุดอยป่าตาล (ตำบลเถินบุรี อำเภอเถิน ก็มี “พญายักษ์” ๓ ตนเฝ้าบ่อแก้ว บ่อทองคำ และบ่อเงิน อันเป็นภาพสะท้อนสัญลักษณ์แทนพญาลัวะหรือหัวหนาลัวะ ๓ กลุ่ม ซึ่งเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมยังไม่ได้นับถือพุทธศาสนา ที่ตั้งอยู่บริเวณเมืองเถิน

๒) ปัจจัยประการที่สอง แอ่งเถิน – แม่พริกตั้งอยู่บนชุมทางการคมนาคมสำคัญทั้งทางบกและทางน้ำมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ของผู้คนบริเวณลุ่มแม่น้ำวัง แม่น้ำปิง และแม่น้ำยม บริเวณรายรอบแอ่งเถิน – แม่พริกมีแหล่งทรัพยากรสำคัญอันเป็นที่ต้องการของคนกลุ่มต่างๆ มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่สำคัญคือ ชุมชนถลุงเหล็กและทองแดงบริเวณลุ่มแม่น้ำยมอายุประมาณ ๒,๕๐๐ ปี ที่บ้านวังหาด ตำบลตลิ่งชัน อำเภอด่านลานหอย จังหวัดสุโขทัย ที่มีเขตติดต่อกับบริเวณตำบลแม่มอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง บริเวณใกล้เคียงบ้านวังหาดนี้ภายหลังได้พัฒนาขึ้นเป็นเมืองเซียงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ อันเป็นการขยายตัวของชุมชนโลหะกรรมจากลุ่มน้ำปิงเข้าสู่บริเวณเชิงเขาและที่สูงลุ่มน้ำยมเพราะเป็นเขตติดต่อกับแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งแดง จังหวัดตาก^๓ และแหล่งบ่อเหล็ก บ้านนาตุ้ม บ้านแม่ลอง ตำบลบ่อเหล็กทอง จังหวัดแพร่ ที่มีการถลุงในบริเวณน้ำแม่ลองสาขาแม่น้ำยมภายหลังได้พัฒนาขึ้นเป็นเมืองลองอย่างช้าในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ และสร้างเวียงลอง (คุน้ำคันดิน) ขึ้นฝั่งตะวันตกแม่น้ำยมบริเวณ “ปากลอง” (บ้านไฮสร้อย ตำบลปากกาง อำเภอลอง จังหวัดแพร่) ที่ห้วยแม่ลองสบกับแม่น้ำยมซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเถิน^๔

(ข) การสร้างบ้านแปลงเมืองเถินและเวียงต่างๆ

แอ่งเถิน – แม่พริกมีทรัพยากรสำคัญโดยเฉพาะแก้วโป่งข่าม (หินเขี้ยวหนุมาน) และตั้งอยู่บนชุมทางการคมนาคมสำคัญทั้งทางบกและทางน้ำ จึงพัฒนาจากชุมชนหมู่บ้านหลายๆ หมู่บ้านรวมกันขึ้นเป็นเมือง อยู่ภายใต้การปกครองของผู้นำสูงสุดที่เรียกว่า “เจ้าเมือง” อาณาเขตของเมืองไม่มีความแน่นอน ขึ้นอยู่กับอำนาจที่เข้มแข็งของผู้ปกครองในแต่ละช่วงเวลาจะแผ่ครอบคลุมถึงตลอดจนได้รับความเชื่อศรัทธาและการยอมรับอำนาจของไพร่ฟ้าข้าเมืองผู้อยู่ภายใต้การปกครอง มีโครงสร้างสลับซับซ้อนขึ้นมากกว่าการปกครองระดับหมู่บ้าน ประกอบด้วยการมีศูนย์กลางทางการเมือง การค้า และจิตวิญญาณ ที่เกาะเกี่ยวสัมพันธ์กันด้วยความเป็นเครือญาติ เจ้านาย ไพร่ฟ้า ความเป็นเมืองจึงซ้อนทับกันอยู่ระหว่าง “เมืองเถินทางกายภาพ” กับ “เมืองเถินทางจินตภาพ” (หรือทางจิตวิญญาณ)

^๓ ภูเดช แสนสา, ประวัติศาสตร์เมืองเถิน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์แม่กพรันต์, ๒๕๕๘), หน้า ๕๓-๕๕.

^๔ ภูเดช แสนสา, ประวัติศาสตร์เมืองลอง หัวเมืองบริวารในล้านนาประเทศ, (เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

พื้นที่ราบบริเวณเนิน – แม่พริกมีความกว้างขวางมากกว่าด้านทิศตะวันออกและตอนใต้ มีแม่น้ำวังไหลผ่าน มีทรัพยากรสำคัญคือแก้วโป่งขาม เป็นชุมทางการคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ สืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ บริเวณนี้จึงมีการขยายชุมชนกว่าบริเวณพื้นที่อื่น เกิดการสร้างบ้านแปลงเมืองและสร้างเวียง (คูน้ำคันดิน) ในลักษณะเวียงแฝด ตั้งอยู่ใกล้ชิดกันริมฝั่งแม่น้ำวัง ทางด้านทิศตะวันตก และกลายเป็นชุมทางสถานีการค้าขนาดใหญ่ของแอ่งเถิน – แม่พริก โดยเฉพาะการขยายตัวของการค้าระดับภูมิภาคราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา เมื่อจีนได้ขยายการค้าขายทางทะเลเข้ามาติดต่อค้าขายโดยตรงกับบ้านเมืองต่างๆ ในหมู่เกาะบนคาบสมุทรและผืนแผ่นดินใหญ่ เกิดเมืองท่าใกล้ทะเลหลายเมือง และขยายเส้นทางการค้ามาสู่ในดินแดนพื้นที่ปืเพื่อรวบรวมสินค้า โดยเฉพาะของป่าแต่ละชนิดต่างๆ ซึ่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เมืองหริภุญไชยได้เป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญของภาคพื้นตอนบน ดังนั้นจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้แคว้นหริภุญไชยในกลุ่มแม่น้ำปิงขยายตัวลงมาเข้าครอบคลุมบริเวณลุ่มแม่น้ำยมและลุ่มแม่น้ำวังพร้อมกับนำวิทยาการ ความเชื่อ และศิลปวัฒนธรรมเข้ามาด้วย^๔

การขยายตัวในแนวตะวันออกเข้าครอบคลุมสู่ลุ่มน้ำวังของแคว้นหริภุญไชย และมีการเคลื่อนย้ายติดต่อกันอย่างต่อเนื่อง สะท้อนในหลากหลายตำนานของเมืองลำพูน ลำปาง และเมืองเถิน ที่นิยมกล่าวถึงพระนางจามเทวีเคยเสด็จไปตามสถานที่ต่างๆ เช่น มีตำนานบอกเล่าว่าพระนางจามเทวีเคยเสด็จมาปลูกต้นขนุนไว้ที่วัดเวียง เมืองเถิน (ตำบลล่อมแรด อำเภอเถิน) เพื่อให้เป็นไม้ใจเมือง (ไม้หลักเมือง) ของเมืองเถิน ส่วนอีกสองต้นทรงปลูกไว้ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง (อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง) และวัดพระธาตุดอยสุเทพ (อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่) มีผังเมืองคล้ายรูปหอยสังข์ของทั้งเมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองแพร่ เมืองลอง และเมืองเถิน ส่วนตำนานพระธาตุลำปางหลวงก็สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนเมืองลำปางกับเมืองเถิน ดังเมื่อพญาจันทเทวราชบุรณะพระธาตุลำปางหลวงมีทองคำเหลือ จึงแบ่งไปฝังไว้ “ขุมคำ” (หลุมทองคำ) ทิศตะวันออกเฉียงใต้วัดท่าผา (อยู่ทิศใต้ห่างวัดพระธาตุลำปางหลวง ๓ กิโลเมตร) อีกส่วนฝังไว้ดอยพื้ท้องทิศเหนือเมืองเถิน^๕

๓.๑.๒ เมืองเถินในยุคล้านนาเป็นอาณาจักรเอกราช

ในยุคสมัยล้านนาเป็นเอกราชปกครองด้วยกษัตริย์ราชวงศ์มังรายเป็นระยะเวลา ๒๖๒ ปี เมืองเถินมีบทบาทสำคัญหลายหน้าที่ โดยเฉพาะช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ที่อาณาจักรล้านนาเจริญรุ่งเรือง มีการติดต่อค้าขาย และแผ่ขยายราชอาณาจักรออกไปอย่าง

^๔ สุพล ดำริห์กุล, *ช่วงเมืองและวัดหัวช่วงองค์ประกอบสำคัญของเมืองในดินแดนล้านนา*, (กรุงเทพมหานคร : แอควิฟพริ้นท์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๗.

^๕ วัดเวียง, *ประวัติวัดเวียง อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง*, (แผ่นเอกสาร).

กว้างขวางเมืองเถินจึงมีบทบาทสำคัญเป็นทั้งเมืองหน้าด่าน เมืองช่องสุ่มเตรียมกำลังไพร่พล และเป็นเมืองชุมทางการคมนาคม

(ก) เมืองเถินเป็นเมืองหน้าด่านด้านทิศใต้ของล้านนา

เมื่อพญามังราย ปฐมกษัตริย์ล้านนาราชวงศ์มังราย (กษัตริย์แคว้นโยนกราชวงศ์ลาวจก ราชวงศ์ที่ ๒๕) ทรงผนวกแคว้นหริภุญไชยเข้ากับแคว้นโยนกใน พุทธศักราช ๑๘๓๕ ได้ยกกองทัพมาตีเมืองลำปางและตีลงมาถึงเมืองเถิน “...พญามังรายได้ปราบเมืองพิงล้านนาเถิน...” เมืองเถินจึงถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรล้านนาพร้อมกับเมืองลำพูนและเมืองลำปาง ในพุทธศักราช ๑๘๓๕ ต่อมาเมื่อพญามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา ในพุทธศักราช ๑๘๓๙ เมืองเถินจึงมีหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านด้านทิศใต้ของอาณาจักรล้านนากับแคว้นสุโขทัยหรืออาณาจักรอยุธยาในเวลาต่อมา สะท้อนจากจารึกทำยัคมภิรีในใบลานของพระพุทธรังษะ วัดนาเบี้ย (ตำบลนาโป่ง อำเภอกะเจ็ญ) เมืองเถิน เมื่อพุทธศักราช ๒๓๔๒ ยังมีสำนึกเป็นเมืองหน้าด่านด้านทิศใต้ของล้านนากับอาณาจักรอยุธยาหรือต่อมา คือ กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ (ชาวล้านนาคนนั้นยังคงเรียกกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ว่า “อโยธยา”) “...ข้าสร้างเขียนปางเมื่อสถิตสำราญอยู่วัดนาเบี้ย เมืองเถินด้านใต้แคว้นอโยธยา วันนั้นแล”^๗

ส่วนเมืองเถินนั้นเป็นหัวเมืองหน้าด่านของล้านนาอย่างสืบเนื่อง ต่างจากเมืองตากที่อยู่ใต้ลงไปจากเมืองเถินมีความเคลื่อนไหวสูง บางครั้งได้กลายเป็นหัวเมืองหน้าด่านปลายด้านทิศเหนือให้กับแคว้นสุโขทัย บางช่วงก็กลับเป็นหัวเมืองหน้าด่านปลายแดนด้านทิศใต้ให้กับล้านนา สะท้อนจากราวสุนทรพจน์วรกิจ หรือ ท้าวสุนทรพจน์กิจ (ใหม่บุญมา สุกันธกุล) เมืองนครเชียงใหม่ ที่ยังสะท้อนการรับรู้แบบคนพื้นถิ่นสืบทอดกันว่าเมืองตากเป็นเขตหน้าด่านทางทิศใต้ของล้านนา “...ห้างฉัตรด้อมอ้าวแพลงลำปางกลาง แม่พุ่มแม่ปาง เมืองจาง่าวให้ เมืองตากระแหง กำแพงด่านใต้ ก็ไหลมาทาน ชูมือ...” เนื่องจากช่วงพระเจ้ากาวิละ (เจ้าหนานกาวิละ) เป็นพระเจ้านครเชียงใหม่ (พุทธศักราช ๒๓๒๕ – ๒๓๕๘, ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน) เมืองตากเคยเป็นหัวเมืองขึ้นของเมืองนครเชียงใหม่ ส่วนเมืองเถินล้านนาจะควบคุมไว้อย่างแน่นหนามากกว่าเมืองตาก ดังในสมัยพญาผายู กษัตริย์ล้านนา (พุทธศักราช ๑๘๗๙ – ๑๘๙๘, ราชบุตรของพญาคำฟู ราชวงศ์มังราย) เจ้านายเชื้อพระวงศ์ของล้านนายังคงใช้เมืองเถินเป็นจุดหยุดพักแรมก่อนเดินทางต่อไปอาณาจักรอยุธยา

เมืองเถินและเมืองตากจึงเป็นเมืองหน้าด่าน ใช้เป็นฐานไพร่พลเกิดเมื่อการศึกสงครามหรือการขยายพระราชอาณาเขต ซึ่งการใช้เมืองตากถึงเมืองเถินเป็นฐานกำลังต่อรองกับแคว้นสุโขทัยหรืออาณาจักรอยุธยา ปราบกฏหลักฐาน เช่น เจ้ามหาพรหมเจ้าเมืองเชียงราย ราชบุตรของพญา

^๗ ชับปะ ปิ่นเงิน, จารึกทำยัคมภิรีใบลานฉัฐนิทาย ผูก ๒ วัดศรีทรายมูล อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่, อักษรธรรมล้านนา.

ราชอนุชาพญาเกือนา ได้ลงไปอัญเชิญพระสิงห์ที่กำแพงเพชร ขุนหลวงพ่องั่ว (พุทธศักราช ๑๙๑๓ – ๑๙๓๑, ราชวงศ์สุพรรณภูมิ) ไม่พอพระทัย จึงส่งราชสาส์นให้เจ้ามหาพรหมถอยมาตั้งให้ไกลจากเมือง กำแพงเพชรมาตั้งมั่นรบกับขุนหลวงพะงั่วที่เมืองตาก เมื่อเห็นว่าขุนหลวงพ่องั่วไม่ทรงยกทัพมาแล้วก็ ยกกองทัพเสด็จกลับเมืองเชียงใหม่ ส่วนแคว้นสุโขทัยช่วงนี้หัวเมืองพรมแดนหรือเมืองหน้าด่านด้าน ทิศเหนือที่กันชนกับอาณาจักรล้านนาก็คือเมืองพิษัยและเมืองสวรรคโลก

เมืองชายแดนเหล่านี้มีการตรึงกำลังกันด้วยกำลังไพร่พล ขณะเดียวกันก็ใช้ด้านศาสนา ที่ ผู้ปกครองแคว้นแคว้นบริเวณนี้เป็นผู้อนุรักษ์พุทธศาสนาเป็นการต่อรองหรือลดความตึงเครียด ดังเช่น พญาเกือนา กษัตริย์ล้านนา (พุทธศักราช ๑๘๙๘ – ๑๙๒๘, ราชวงศ์มังราย) ได้กัลปนาเมืองตากทั้ง เมืองบูชาคุณพระมหาสุমনะเถระ เจ้าอาวาสวัดสวนดอก เมืองเชียงใหม่หรืออีกนัยหนึ่งก็คือยกเมือง ตากให้เป็นเมืองข้าพระธาตุสวนดอก เมื่อพุทธศักราช ๑๙๑๔ เมื่อพญาเกือนาวายเมืองตากให้เป็น ของวัดสวนดอก พระมหาสุমনะเถระได้ให้ทิดใส (ทิพย์ใส) ผู้เป็นหลานเข้าเฝ้าพญาเกือนา ให้ พญาเกือนาแต่งตั้งออกมาเป็นเจ้าเมืองตาก แสดงถึงวัดสวนดอกก็สามารถเลี้ยงตนเองได้ด้วยการเก็บ ผลประโยชน์จากทรัพยากรในเมืองตาก^๘

ด้วยเมืองเถินเป็นเขตปลายแดนกันชนระหว่างอาณาจักรล้านนากับอาณาจักรอยุธยาที่ ทำศึกสงครามมายืดยาวนาน บริเวณรอยต่อแดนเมืองเถินกับเมืองสวรรคโลกหรือเมืองบางขลัง (ตำบลบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย) ห่างจากเมืองเถินประมาณ ๖๗ กิโลเมตร และห่าง จากเวียงมอกประมาณ ๒๔ กิโลเมตร จึงปรากฏมีการสร้างกำแพงขวางกัน “กัวหอรบ” หรือช่องเขา บริเวณดอยหอรบ โดยเมืองเถินอยู่ด้านทิศตะวันตกของกำแพง และเมืองสวรรคโลกหรือเมืองบางขลัง อยู่ด้านทิศตะวันออก เมื่อเดินทางประตูหอรบออกประมาณ ๕๐๐ เมตรเป็นแนวภูเขาสูง และเดินทาง ต่อไปอีกประมาณ ๕๐๐ เมตร ก็จะพบลำห้วยแม่มอกขวางขวางไปกับแนวกำแพงปัจจุบันกำแพง ประตูหอรบตั้งอยู่ระหว่างบ้านหอรบ ตำบลเวียงมอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง กับบ้านแม่บ่อทอง ตำบลกลางดง อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย เพื่อป้องกันกองทัพล้านนากองทัพผ่าน และในยามปกติ ก็ใช้เป็นป้อมตรวจตราผู้คนเดินทางสัญจรข้ามระหว่างเขตพรมแดน เนื่องจากช่องทางกัวหอรบเป็น เส้นทางโบราณ ที่สามารถเดินทางผ่านเลียบเลาะตามลำห้วยแม่มอก (ลำน้ำผากระดาน) ไปสู่เมืองบาง ขลัง เมืองศรีสัชนาลัย และเมืองสุโขทัย และปรากฏเป็นเส้นทางผ่านของพ่อค้าม้าต่างวัวต่างรวมถึง

^๘ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๔ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุ มาศ (เจิม), (กรุงเทพมหานคร : โสภณพิพิธวรรณการ, ๒๔๗๙), หน้า ๒.

พ่อค้าที่บรรทุกด้วยเกวียนนิยมนำแวะพักบริเวณท่าน้ำ ภายหลังได้เรียกบริเวณนี้ว่า “ท่าเกวียน” และเมื่อตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นจึงชื่อว่า “บ้านท่าเกวียน” (ตำบลเวียงมอก อำเภอเถิน)^๙

(ข) ระบบโครงสร้างการปกครองของเมืองเถินยุคล้านนา

เมืองเถินในยุคนี้มีผู้ปกครองสูงสุดของบ้านเมืองคือ “เจ้าเมือง” ได้รับการแต่งตั้งโดยตรงจากกษัตริย์ล้านนาที่เมืองเชียงใหม่ หรือบางช่วงที่เมืองลำปางมีอำนาจสูงสุดเช่น สมัยเจ้าหมื่นดงนครสันนิษฐานว่าเจ้าเมืองลำปางมีอำนาจแต่งตั้งและเห็นชอบด้วย เจ้าเมืองยุคนี้ส่วนใหญ่ถูกส่งมาจากเมืองเชียงใหม่โดยตรง เท่าที่ปรากฏหลักฐานส่วนใหญ่เป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์ เมืองเถินในยุคนี้จึงถูกควบคุมจากเมืองหลวงอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะช่วงมีศึกสงครามอย่างยืดเยื้อกับอยุธยา ตำแหน่งเจ้าเมืองเถินที่ปรากฏในช่วงนี้มียศระดับ “หมื่น” เช่น หมื่นเตริน (หมื่นเถิน) เจ้าเมืองเถิน ในสมัยพญาเกสเชษฐราช (พุทธศักราช ๒๐๖๙ – ๒๐๘๑) ถือเป็นยศขุนนางระดับสูงรองลงมาจาก “พญา” และ “แสน” เนื่องจากเมืองลำปางและเมืองเสริม เจ้าเมืองก็มียศระดับ “หมื่น” เช่นกัน ส่วนผู้ช่วยระดับรองลงมาก็มียศเป็น “หมื่น” “พัน” “นายร้อย” “นายสิบ” “นายขาว” (หัวขาว) “นายสิบ” (หัวสิบ) “นายช้าง” “นายม้า” และ “นายตืน” เช่น พันหลวงตุมมา และ นายช้างปากเถิน เป็นต้น^{๑๐}

เชื้อพระวงศ์จากเชียงใหม่ที่ส่งลงมาปกครองเมืองเถินในยุคนี้ มาเป็นกลุ่มหรือทั้งครอบครัว ดังปรากฏในตำนานบอกเล่า และกลุ่มผู้ปกครองเหล่านี้เมื่อสิ้นชีวิตก็ได้รับการเคารพนับถือกลายเป็น “ผีอารักษ์เมืองเถิน” คือ เจ้าตำหนัก เจ้าคำสือ เจ้าสุนันตา และเจ้าศิริชัย พร้อมกับเจ้านางสองพี่น้องชื่อเจ้านางจอมเทวีกับเจ้านางจันทเทวี กลุ่มผู้ปกครองนอกจากอ้างความชอบธรรมของการปกครองว่าเป็นเชื้อพระวงศ์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองจากกษัตริย์ที่เมืองเชียงใหม่ ยังต้องสร้างความชอบธรรมด้านบุญบารมี ดังเช่น ช่วงที่เจ้าทั้ง ๔ องค์ ได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเถิน มีช้างพรายบาริของเข้าเมืองหรือช้างพรายคู่เมือง เรียกว่า “ช้างผู้ไชยขาวเล็บ” (ออกเสียง “จ้างปู่ไชยขาวเล็บ”) เป็นช้างพิเศษที่มีเล็บเท้าข้างละ ๕ เล็บ รวมเป็น ๒๐ เล็บ (ขาวเล็บ) ขณะที่ช้างทั่วไปมีเล็บเท้าข้างละ ๔ เล็บ ช้างผู้ไชยขาวเล็บ ช้างเผือกนี้แสนรู้ยามออกศึกทุกครั้งจะต้องนำหน้ากองทัพและได้ชัยชนะกลับมาทุกครั้งขณะเดียวกันเจ้าเมืองเถินและกลุ่มผู้ปกครองเมืองได้ร่วมกันสร้างวัดท่านาง ขึ้นบริเวณใกล้ท่าแม่น้ำวังที่เจ้านางสองพี่น้องได้ลงสรลงน้ำ จึงเป็นการสร้างความชอบธรรมของผู้ปกครองผ่านทางพุทธศาสนาและการเป็นผู้มีบุญบารมีอีกด้วย

^๙ โอฬาร รัตนภักดี และวิมลศิริ กลิ่นบุบผา, ภูมินามของหมู่บ้านในจังหวัดลำปาง, (เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๔.

^{๑๐} วัดท่านาง, ประวัติช้าง ๒๐ เล็บ, (แผ่นเอกสาร, ๒๕๕๖).

ขณะที่บางช่วงที่เจ้าเมืองลำปางส่งสมอำนาจ ก็มีการเข้าควบคุมเมืองเถินแทนเมืองเชียงใหม่โดยเฉพาะในสมัยของพระเจ้าหาญแต่ทอง (บุตรเจ้าหมื่นดงนคร หลานพญาแสนเมืองมา กษัตริย์ล้านนา) เจ้าเมืองลำปาง ได้แต่งตั้งเจ้าพื้นเมือง พระญาติของพระเจ้าหาญแต่ทองให้มาเป็นเจ้าเมืองเถิน เมื่อประมาณ พุทธศักราช ๑๙๙๒ แต่พอสิ้นเจ้าพื้นเมืองแล้ว สันนิษฐานว่าพระเจ้าติโลกราช ก็ทรงพยายามเข้ามามีอำนาจเหนือเมืองเถินดังเดิม ประกอบกับเจ้าพื้นเมืองปรากฏมีแต่ธิดาฝาแฝด ๒ องค์ คือ แม่นางป้อมและแม่นางเป้ง พระเจ้าติโลกราชจึงอาจจัดส่งเจ้าเมืองคนใหม่มาจากเมืองเชียงใหม่เหมือนที่เคยกระทำมาในช่วงก่อนหน้านี้ เพราะช่วงเดียวกันนี้ใน พุทธศักราช ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราชได้ทรงส่งพญาหัวเมืองแก้ว (เจ้าหัวเมืองแก้ว) จากเมืองเชียงใหม่มาเป็นเจ้าเมืองลองโดยตรง แทนพญาเป็กชะจา (พญาหู่หิน) เจ้าเมืองลองคนก่อน ซึ่งสืบเชื้อสายปกครองในท้องถิ่นมาหลายชั่วอายุคนที่ถึงแก่อนิจกรรม การพยายามเข้ามาควบคุมเมืองเถินโดยตรงของพระเจ้าติโลกราช นอกจากเพื่อความมั่นคงทางการปกครองแล้ว ยังเป็นการเพิ่มรายได้เข้าสู่ท้องพระคลัง ดังพระองค์ทรงส่งคนเข้าเก็บส่วยโดยตรงถึงเมืองงาว (อำเภองาว จังหวัดลำปาง)^{๑๑}

๓.๑.๓ เมืองเถินยุคล้านนาเป็นประเทศราชของพม่า และสมัยพญาเถินเฒ่า

ผู้เขียนได้แบ่งชื่อยุคนี้กว้างๆ ว่ายุคล้านนาเป็นประเทศราชของพม่า เป็นชื่อโดยรวมที่ช่วงเวลาส่วนใหญ่ร้อยละปีล้านนาได้เป็นประเทศราชของพม่า จนกระทั่งในช่วงราชวงศ์ หล้าว้ยัน (นยอชาน) ก็ถูกผนวกเข้าเป็นมณฑลหรือส่วนหนึ่งของพม่า ขณะเดียวกันในยุคนี้บางช่วงในระยะเวลาสั้นๆ ล้านนาก็เป็นประเทศราชของอาณาจักรอยุธยา (สมัยสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระนารายณ์) และบางช่วงก็เป็นเอกราช (เจ้าองค์ดำ เจ้าจันทราชา และเจ้าซี้หุด เป็นกษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่ ราชวงศ์สิบสองพันนา กับราชวงศ์ล้านช้าง พุทธศักราช ๒๒๗๐ – ๒๓๐๖) ส่วนการแบ่งยุคสมัยเฉพาะของเมืองเถินเองนั้นได้ใช้เวลาแบ่งตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๑๐๑ ที่เมืองเถินกลายเป็นประเทศราชของพม่าพร้อมกับหัวเมืองอื่นๆ ในอาณาจักรล้านนา มาจนถึงสมัยพญาเถินเฒ่าออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองเถิน พุทธศักราช ๒๓๓๓ ที่ถือว่าอิทธิพลของการปกครองของพม่าหมดไปจากเมืองเถินอย่างแท้จริง เนื่องจากพญาเถินเฒ่าเคยเป็นเจ้าเมืองเถินภายใต้อิทธิพลพม่า และเคยถูกพม่านำตัวไปอยู่ที่เมืองเชียงแสนฐานที่มั่นของพม่าเมื่อ พุทธศักราช ๒๓๒๗ ก่อนพระเจ้ากาวิละจะพากลับมาครองเมือง

^{๑๑} พรพเทัญญ์ เครือไทย, ประชุมจารึกล้านนาเล่ม ๗ จารึกในจังหวัดลำปาง, (เชียงใหม่ : ทิงเมือง, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๒-๑๓๓.

เถินอีกครั้ง หลังจากนั้นจึงเป็นยุคสกุลวงศ์เจ้าชมพู สืบเชื้อสายกันปกครองเมืองเถิน ขึ้นตรงกับนคร เชียงใหม่หรือภายหลังได้ขึ้นตรงกับสยาม^{๑๒}

เจ้าเมืองเถินบางช่วงก็สืบเชื้อสายกันปกครองในระยะเวลาหนึ่ง แสดงถึงช่องว่างอำนาจทางการเมืองของหัวเมืองชายแดน ที่พอจะมีอำนาจต่อลงกับเมืองหลวง ที่บางช่วงเมืองหลวงอาจจะประสบกับปัญหาที่มีผลกระทบต่อบ้านเมืองอ่อนแอลง จึงเปิดโอกาสให้เจ้าเมืองเถินสามารถสืบเชื้อสายกันปกครองในช่วงระยะเวลาหนึ่ง และช่วงนี้นายทหารผู้รักษาด่านมักจะได้รับแต่งตั้งขึ้นเป็นเจ้าเมืองเถิน เนื่องด้วยอยู่ในช่วงที่มีสงครามสู้รบอยู่เสมอ ในลักษณะเป็นผู้นำทางการเมืองพร้อมกับการเป็นผู้นำทางการทหาร ดังเช่น หมื่นด่านสุดตา เป็นเชื้อสายชาวเมืองเถินทำหน้าที่เป็นนายทหารรักษาด่านเมืองเถิน ภายหลังได้เป็นเจ้าเมืองเถิน มีบุตรที่ปรากฏ ๓ คนคือ หมื่นด่าน หมื่นไชย และครุบาทมหาเถรอาทิตย์ หมื่นด่านภายหลังได้เป็นเจ้าเมืองเถินนามว่า “หมื่นสุทินแก้วรอดคำ” มีบุตรปรากฏ ๔ คนคือ แสนด่าน (ดูแลด่านเมืองเถิน) แสนชินการ (ดูแลฝ่ายพระศาสนา) แสนมนตรี (ดูแลกำลังไพร่พล) และแสนปง แต่ในยุคนี้ลำปางไม่ปรากฏหลักฐานการเข้ามามีอำนาจเหนือการเมืองการปกครองของเมืองเถิน ต่างจากยุคราชวงศ์มังรายที่เจ้าเมืองลำปางผู้เป็นเชื้อพระวงศ์ได้เข้ามามีอำนาจเหนือเมืองเถินในบางช่วง^{๑๓}

ส่วนที่เคยเสนอว่าหมื่นด่าน (ขุนด่าน) บุตรชายคนโตของหมื่นด่านสุดตา กษัตริย์พม่า ส่งไปเป็นเจ้าเมืองน่าน เมื่อพุทธศักราช ๒๒๒๓ เมื่อตรวจสอบกับหลักฐานตำนานพื้นเมืองน่านไม่สอดคล้องกัน เนื่องจากนี้พญายอดใจ (น้องพญาแหล่มุม เจ้าเมืองน่าน พุทธศักราช ๒๑๙๒ – ๒๒๐๕) เป็นเจ้าเมืองน่าน (พุทธศักราช ๒๒๐๕ – ๒๒๓๐) และถัดมาก็มีพระเมืองราชา บุตรพญายอดใจ เป็นเจ้าเมืองน่าน (พุทธศักราช ๒๒๓๒ – ๒๒๔๖) ที่ช่วงนี้เจ้าเมืองน่านมีการสืบเชื้อสายกันเหมือนกับเมืองเถิน ดังนั้นสันนิษฐานว่าหมื่นด่านทำหน้าที่เป็น นายด่านเมืองเถิน ภายหลัง พุทธศักราช ๒๒๒๓ ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเถิน และที่สำคัญในสมัยพม่าปกครองเมืองเถินไม่ปรากฏหลักฐานในเอกสารชั้นต้นร่วมสมัยกล่าวถึงการเป็นเมืองร้าง ซึ่งไม่ถูกปล่อยให้เมืองร้าง เนื่องจากเป็นเมืองที่ผู้คนสัญจรอยู่ตลอดและเป็นเมืองหน้าด่านที่ต้องมีทหารและกำลังไพร่พลเตรียมพร้อมตั้งมั่นอยู่เสมอ

ส่วนการปกครองทางด้านศาสนานั้น ยุคนี้เมืองเถินยังมี “พระสังฆราชา” หรือ ครุบาทหลวง ประจำเมืองเป็นประมุขสูงสุดฝ่ายสงฆ์ ดังเช่น ครุบาทอาทิตย์มหาเถระ (ครุบาทอาทิตย์ หรือครุบาทหลวงอาทิตย์) และ ครุบาทจันทร์สังฆมหาเถระ (ครุบาทมหาเถระอินจันทร์ หรือ ครุบาทมหาหลวงจันทร์)

^{๑๒} สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๖๐-๒๖๑.

^{๑๓} มงคล ถูกลึก, “ระบบขุนนางล้านนาตั้งแต่ราชวงศ์มังรายถึงยุคการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๑๘๓๙ – ๒๔๓๕)”, **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๘๕.

เป็นต้น เมื่อพิจารณาจากพระสงฆ์ที่ขึ้นเป็นพระสังฆราชา นอกจากปฏิบัติปฏิบัติชอบบรรพชาในพระธรรมวินัย ยังมีสายสัมพันธ์กับเจ้าเมืองเถิน เป็นลูกศิษย์กับพระสังฆราชาองค์ก่อน และมีสายสัมพันธ์กับคณะสงฆ์บริเวณทางตอนใต้ของเมืองลำปาง เช่น ครูบาอาทิตยมหาเถระ เป็นบุตรชายของหมื่นด่านสุดตา เจ้าเมืองเถิน และเป็นลูกศิษย์ครูบาเจ้าลำปางหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง มาตั้งแต่เป็นสามเณร ส่วนครูบาจันทรงสีมหาเถระ พระสังฆราชาของเมืองเถินองค์ต่อมาก็เป็นลูกศิษย์ของครูบาอาทิตยมหาเถระ^{๑๔}

การปกครองคณะสงฆ์ในเมืองเถินมีความอิสระสูง แม้ว่าช่วงหลังทางสยามก็ไม่ได้มีอิทธิพลเข้ามาถึงฝ่ายสงฆ์ของเมืองเถินรวมถึงเมืองตาก โดยเฉพาะเมืองเถินยังมีธรรมเนียมปฏิบัติสายเดียวกับวัดพระธาตุลำปางหลวง วัดไหล่หิน (อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง) และวัดปงยางคก (อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง) หลังปรากฏหลักฐานใน พุทธศักราช ๒๓๑๓ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กษัตริย์ (พุทธศักราช ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕) ทรงโปรดเกล้าฯ ทรงแต่งตั้งพระราชาคณะเมืองไว้ตามหัวเมืองฝ่ายเหนือคือบริเวณเมืองฝาง เมืองทุ่งยั้ง เมืองสวรรคโลก เมืองพิชัย และเมืองพิษณุโลก แต่ไม่ปรากฏมีเมืองเถินและเมืองตาก และในสมัยปฏิรูปการปกครองสงฆ์ล้านนาให้เป็นแบบแผนเดียวกันกับสยาม (พุทธศักราช ๒๔๔๙ – ๒๔๕๐) ก็ปรากฏมีการปฏิรูปคณะสงฆ์หัวเมืองต่างๆ ของล้านนา รวมทั้งเมืองเถินอีกหัวเมืองหนึ่งด้วย^{๑๕}

ในช่วงที่เป็นประเทศราชของพม่านี้ ภายในเมืองเถินเจ้าเมืองขุนนางและชาวเมืองยังมีการสร้างและบูรณะถาวรวัตถุทางพุทธศาสนาเป็นปกติเหมือนเมื่อครั้งล้านนาเป็นเอกราช แม้ว่าการเป็นเมืองหน้าด่านจะมีศึกสงครามอยู่บ่อยครั้ง เช่น หมื่นด่านสุดตา เจ้าเมืองเถิน ครูบาอาทิตยมหาเถระ สังฆราชาเมืองเถิน และครูบาจันทรงสีมหาเถระได้นำชาวเมืองเถินบูรณะพระม่อนจวนอน วัดม่อนจวนอน (วัดดอยป่าตาล ตำบลเถินบุรี) และพุทธศักราช ๒๑๙๒ ครูบาอาทิตยมหาเถระบูรณะศาสนสถานวัดเวียง หรือ พุทธศักราช ๒๓๓๒ พญาเถินเฒ่าและชาวเมืองเถินได้ร่วมกันก่อสร้างพระธาตุโคมคำแก้วกว้าง วัดป่าตาล (ตำบลเถินบุรี) เป็นต้น^{๑๖}

๓.๑.๔ เมืองเถินยุคสกุลวงศ์เจ้าชมพูและหัวเมืองกึ่งประเทศราชของสยาม

เมืองเถินในยุคนี้ชื่อเป็นทางการเรียกว่า “เมืองเถินบุรี” หรือ “เมืองเถินทบุรี” หรือ “เมืองเถินบุรินทร์” เมืองเถินภายหลังจากพญาเถินเฒ่าที่เคยเป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองเถินสืบเนื่อง

^{๑๔} ชับนะ ปิ่นเงิน, *จารึกท้ายคัมภีร์ใบลานฉันทนิยาย ผูก ๒*, วัดศรีทรายมูล อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, อักษรธรรมล้านนา.

^{๑๕} หจข.ร.๕ ศ.๑๒ / ๘ รายงานการคณะสงฆ์มณฑลพายัพ, ร.ศ. ๑๒๕ – ๑๒๖.

^{๑๖} แผนจารึกการสร้างและการบูรณะพระธาตุศรีโคมคำแก้วกว้าง, วัดป่าตาล ตำบลเถินบุรี อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง, อักษรไทย.

มาในสมัยพม่าปกครองล้านนามาจนถึงเป็นเมืองขึ้นตรงต่อเมืองนครเชียงใหม่ได้วายชนม์ จึงมีการแต่งตั้ง “ท้าวชมพู (น้อยชมพู)” มหาดเล็กประจำองค์ที่มีเชื้อสายกลุ่มผู้ปกครองเมืองเถินมาตั้งแต่เดิมขึ้นเป็น “พระยาจันทบุรี” เจ้าเมืองเถิน และได้เป็นต้นสกุลวงศ์เจ้าเมืองเถินสืบต่อกันมาจนมีการยกเลิกการปกครองระบบประเทศราชช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เมืองเถินยุคนี้มีลักษณะเป็น “เขตการปกครองพิเศษ” เนื่องจากถ้าพิจารณาจากมุมมองทางสยามก็เป็นเพียง “หัวเมือง” ภายในพระราชอาณาเขตของสยาม แต่ถ้าพิจารณาตามลักษณะรูปแบบของการปกครอง ร่วมกับมุมมองของเมืองเถินและล้านนา เมืองเถินมีลักษณะเป็น “หัวเมืองกึ่งประเทศราช” ของสยาม ที่มีเจ้าเมืองเป็นชาวล้านนาสืบเชื้อสายกันปกครอง มีระบบโครงสร้างและตำแหน่งทางการปกครองเหมือนหัวเมืองนครประเทศราชล้านนาทั้ง ๕ มีอำนาจการตัดสินใจเป็นการภายในสูง ทั้งการคัดเลือกเจ้าเมืองและเจ้านายขึ้นดำรงตำแหน่งต่างๆ มีอำนาจในการแต่งตั้งขุนนางภายในบ้านเมือง ผลประโยชน์ที่จัดเก็บเป็นของเจ้าเมืองและใช้ภายในบ้านเมือง รวมถึงอำนาจการตัดสินใจคดีความต่างๆ ภายในบ้านเมืองได้ด้วยตนเอง

(ก) เป็นแหล่งเตรียมเสบียงอาหารไพร่พลและเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญ

เมืองเถินยุคนี้เป็นเมืองทางการคมนาคมโดยเฉพาะทางบกยังมีความสำคัญทั้งการศึกสงคราม การสัญจรไปมา และการค้าขาย ด้านการศึกษาสงครามเมืองเถินยังเป็นเส้นทางผ่าน เช่น พม่ายกกองทัพมาล้อมเมืองนครเชียงใหม่ พุทธศักราช ๒๓๔๐ ทางเมืองนครเชียงใหม่ได้แสนสิริอักษรลงไปขอกำลังจากสยามขึ้นมาช่วย สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงส่งพระยาสุรสิงหนาทได้เป็นแม่ทัพคุมกองทัพสยามขึ้นมาจากทางเมืองเถินออกเป็น ๒ กอง ให้แยกไปทางเมืองลี้และเมืองนครลำปาง

เมื่อพม่ายกกองทัพกลับมาล้อมเมืองนครเชียงใหม่อีกครั้งใน พุทธศักราช ๒๓๔๕ กองทัพสยามที่ยกขึ้นมาช่วยก็ใช้เมืองเถินเป็นที่ตั้งมั่นบัญชาการรบเหมือนครั้งก่อน หรือสงครามสยามยกไปตีนครเชียงใหม่ในพุทธศักราช ๒๓๔๕ ยกกองทัพด้วยการเดินเท้า ใช้กองขบวนช้างม้าขึ้นมาจากเมืองตากถึงเมืองเถิน ๓ ควัน เมืองเถินไปเมืองลำพูน ๔ ควัน เมืองลำพูนไปเมืองเชียงใหม่ ๑ วัน เมืองเชียงใหม่ไปเมืองเชียงราย ๗ ควัน เมืองเชียงรายไปเมืองเชียงแสน ๓ ควัน เมืองเชียงรายไปเมืองไร ๗ ควัน เมืองไรไปเมืองเชียงตุง ๘ ควัน^{๑๗}

การคมนาคมในยามปกติตามเส้นทางเมืองเถินก็ยังมีความสำคัญสืบเนื่องมา ดังเช่นเมื่อเจ้าผู้ครองนครหรือเจ้านายขุนนางในล้านนาจะลงไปเข้าक्षัตริย์สยาม โดยเฉพาะเจ้าผู้ครองนครและเจ้านายขุนนางลำปางที่ใช้เส้นทางแม่น้ำวังในช่วงล่องลงไปเข้าเฝ้าถวายเครื่องราชบรรณาการก็จะแวะพักจัดเตรียมเรือที่เมืองเถิน ส่วนชากลบก็จะหยุดแวะพักผ่อนที่เมืองเถินก่อนเดินทางกลับเข้าสู่นคร

^{๑๗} นฤมล ธีรวัฒน์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพญาทิพากรวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๖.

ลำปาง หรือเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ขาล่องลงไปสยามก็ใช้เส้นทางแม่น้ำปิง เมื่อขากลับก็กลับผ่านทางเมืองเถิน ดังเป็นเส้นทางที่พระเจ้ากาวิละพระเจ้านครเชียงใหม่ ใช้เสด็จกลับจากสยามขึ้นไปเมืองนครเชียงใหม่ใน พุทธศักราช ๒๓๕๘ สันนิษฐานว่าเดินทางสะดวกกว่าไม่ต้องถ่อเรือทวนกระแสน้ำปิงพร้อมเป็นการตรวจตราเมืองตากในขาล่องและตรวจตราเมืองเถินในขาขึ้น เนื่องจากทั้งสองเมืองที่ขึ้นตรงต่อเมืองนครเชียงใหม่ ขณะเดียวกันก็ถือโอกาสได้เยี่ยมเยือนพระญาติวงศ์ในเมืองนครลำปางและนครลำพูนอีกด้วย

เมื่อเจ้านายขุนนางข้าหลวงจากสยามขึ้นมอล้านนาก็มาแวะพักที่เมืองเถินเช่นกันดังใน พุทธศักราช ๒๔๒๗ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ข้าหลวงพิเศษเสด็จไปเมืองนครเชียงใหม่ ได้แวะพักเมืองเถิน ๓ วันก่อนเดินทางไปเมืองนครลำปาง (เถินถึงนครลำปาง ๕ วัน) เมืองนครลำพูน และเมืองนครเชียงใหม่

ขณะเดียวกันพบว่าช่วงนี้ชาวบ้านได้เกิดการขยายพื้นที่ทำกินกว้างขวางมากขึ้นทั้งขยายตัวภายในและภายนอกของเมืองเถิน โดยแต่ละกลุ่มก็จะมีเจ้านายเมืองเถินพาออกไปบุกเบิกตั้งถิ่นฐานใหม่จนกระทั่งขยายเป็นหมู่บ้านขึ้นใหม่ในที่สุด เช่น เจ้ากุและเจ้าสาด เชื้อสายเจ้าเมืองเถินได้นำชาวบ้านจากบ้านท่าหลวง (ตำบลเถินบุรี อำเภอเถิน) มาตั้งถิ่นฐานขยายที่ทำกินบริเวณห้วยแม่ปู้ที่ต่อมาได้ตั้งเป็นหมู่บ้านนาริน และขยายเป็นหมู่บ้านผาปังหลวง บ้านผาปังกลาง บ้านห้วยไร่ และบ้านเด่นอุดม (ตำบลผาปัง อำเภอแม่พริก) ชาวเมืองเถินบางกลุ่มได้อพยพไปขยายพื้นที่ทำกินบริเวณเมืองสวรรค์โลกที่ติดกับเมืองเถิน (ภายหลัง พุทธศักราช ๒๕๐๒ บริเวณพื้นที่นี้ยกเป็นอำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย) หรือลงไปถึงเมืองกำแพงเพชร บางครอบครัวก็อพยพไปตั้งถิ่นฐานที่เมืองตาก เมืองลี้เมืองฮอด (ดอยเต่า) หรือเมืองพะเยา

(ข) การปกครองเมืองเถินยุคกึ่งประเทศราชของสยาม

เมืองเถินยุคนี้ขึ้นตรงกับนครเชียงใหม่ สันนิษฐานว่าเนื่องจากเป็นการผูกไมตรีจิตระหว่างสยามกับพระเจ้านครเชียงใหม่ที่เป็นเสาหลักของเจ้าราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนในช่วงนั้น แต่เมื่อพระเจ้ากาวิละทรงถึงแก่พิราลัยและพญาจันทบุรี (เจ้าน้อยชุมพู่) เจ้าเมืองเถินถึงแก่วายชนม์ ทางสยามจึงให้ย้ายเมืองเถินมาขึ้นตรงต่อสยาม เพื่อการควบคุมหัวเมืองชายแดนด้านเหนือได้รัดกุมมากขึ้น

ในช่วงแรกของสกุลวงศ์เจ้าชุมพู่ เริ่มจากพญาเถินเต่าแก่ชรามากแล้ว พระเจ้ากาวิละจึงสนับสนุนเจ้าชุมพู่ (เจ้าน้อยชุมพู่) มหาดเล็กประจำพระองค์ขึ้นเป็น พระยาจันทบุรี เจ้าเมืองเถินองค์ถัดมาที่ขึ้นตรงกับจังหวัดเชียงใหม่ และเป็นปฐมสกุลวงศ์เจ้านายเมืองเถินที่สืบเชื้อสายมาจนถึงปัจจุบัน

การปกครองเมืองเถินยุคนี้จึงแบ่งออกเป็น ๔ กลุ่มใหญ่ๆ คือ ๑. เจ้าเมืองชั้น ๕ ใบ ๒. เจ้านอกชั้น ๕ ใบ ๓. ขุนนางเสนาเค้ายาสนาม และ ๔. ขุนนางนอกเค้ายาสนาม สังเกตว่าตำแหน่งเจ้านายระดับสูงของเมืองเถิน จะผสมผสานเจ้านายล้านนา ตะวันตกนครเชียงใหม่ เมืองนครลำพูน เมืองนคร

ลำปาง กับล้านนาตะวันออกแบบเจ้านายเมืองนครแพร่ เมืองนครน่าน และมีตำแหน่งบางอย่างที่เป็นของเฉพาะเมืองเถินเอง ตำแหน่งที่เหมือนแบบล้านนาตะวันตก คือ พระบุรีรัตน์ พระราชวงศ์ พระราชบุตร พระราชสัมพันธ์วงศ์ พระสุริยวงศ์ พระอุตรการโกศล และหลวงไชยสงคราม ตำแหน่งที่เหมือนล้านนาตะวันออก คือ พระไชยราชา พระเมืองไชยราชา พระเมืองราชา พระเมืองแก่น และพระอินทราชา ส่วนตำแหน่งบางอย่างที่เป็นเฉพาะเมืองเถิน ได้แก่ พระเถินบุรินทร์ (พระสถลบุรินทร์ หรือ พระเมืองเถิน) พระสิงขรราชธานี และ หลวงพรหมสงคราม เป็นต้น^{๑๘}

พันธของเจ้าเมืองเถินและกลุ่มผู้ปกครองเมืองเถินต่อกษัตริย์สยาม (กรุงเทพมหานคร) และกษัตริย์ล้านนา (เชียงใหม่)

ส่งส่วยประจำปี

เมืองเถินจัดส่งส่วยไม้ขอนสักที่ตัดชักลากจากป่าแม่ขยาค จัดส่งลงไปให้กษัตริย์สยามปีละ ๒๐ ต้น ส่วนสิ่งของอื่นๆ ที่เป็นสินน้ำใจ เช่น ยางรัก ขี้ผึ้ง งาช้าง และเขาสัตว์ เป็นต้น แล้วแต่จะจัดลงไปถวาย แต่เมืองเถินไม่ปรากฏธรรมเนียมการจัดส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองเหมือนหัวเมืองประเทศราชล้านนา ที่ต้องจัดไปถวายกษัตริย์สยาม ๓ ปีต่อครั้ง ส่วนส่วยข้าวทางเมืองเถินจะจัดส่งขึ้นถวายให้เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ประจำปี เมืองเถินในยุคนี้จึงมีลักษณะคล้ายเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าที่ขึ้นตรงกับสยาม ขณะเดียวกันพันธะจารีตบางอย่างก็มีต่อเมืองนครเชียงใหม่ ที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยพญาเถินเผ่า และพระยาจันทบุรี (เจ้าน้อยชุมพู) เหมือนเมื่อครั้งเมืองเถินเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งทั้งไม้สักและข้าวมีจำนวนมากในเมืองเถิน ดังบริเวณที่นารายรอบพระบาทนาเกลือ (ตำบลเถินบุรี อำเภอกะเถิน) ในอดีตแต่ละปีสามารถผลิตข้าวได้รายละไม่ต่ำกว่า ๑ เกวียน (๑๐๐) ถัง^{๑๙}

(ค) ส่งส่วยช่วยเหลือสงครามยามเมื่อจำเป็น

การส่งกำลังช่วยสยามยามเมื่อทำสงคราม ปรากฏมีการเกณฑ์หลายครั้ง เช่น สงครามเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครเวียงจันทน์ รวมถึงมีหน้าที่ช่วยส่งกำลังช่วยเหลือเจ้านายประเทศราชล้านนา โดยเฉพาะเจ้านายเมืองนครเชียงใหม่ที่เมืองเถินเคยเป็นหัวเมืองขึ้นและเคยมีความสัมพันธ์กันมาแต่เดิม เช่น พุทธศักราช ๒๔๒๗ พระราชวงศ์ เมืองเถิน ไปช่วยรักษาเมืองเชียงแสน (เมืองขึ้นนครเชียงใหม่) ที่ตั้งใหม่ พระราชวงศ์ได้ส่งไพร่พลไปสืบข่าวถึงเมืองเลน (ปัจจุบันอยู่ในประเทศเมียนมาร์) ช่วง พุทธศักราช ๒๓๔๗ – ๒๓๔๘ เกณฑ์กองทัพเมืองเถินขึ้นช่วยเมืองนครเชียงใหม่ตีพม่าออกจากเมืองเชียงแสน หรือเกณฑ์เข้าร่วมทำสงครามตีเมืองนครเชียงใหม่ ร่วมกับกองทัพหลวงจากสยามของ

^{๑๘} หจข. ร.๕ มท (ล)๕ / ๑๓๘ เมืองเถินตั้งแสนด่านเป็นที่พระสิงขรราชธานี, หนานคำเป็นที่พระไชย, ราชกรมการเมืองเถิน.

^{๑๙} หจข. ร.๕ ม.๕๘ / ๔๒ พระยาศรีสหเทพตรวจจัดราชการต่างๆ ในมณฑลพายัพ, (๓๐ ม.ค. ๑๑๕ – ๒๐ มี.ค. ๑๑๘)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท แม่ทัพใหม่ และกองทัพเมืองนครประเทศราชทั้ง ๕ ใน พุทธศักราช ๒๓๙๕ พระไชยราชา เป็นแม่ทัพกองทัพเมืองเถิน มีขุนนาง ๒๐ คน และไพร่พลเมืองเถิน อีก ๘๐ คน เป็นต้น

(ง) ถือน้ำพิพัฒน์สัจจาต่อกษัตริย์สยาม

เดิมในช่วงแรกที่เมืองเถินขึ้นกับเมืองนครเชียงใหม่ เจ้าเมืองเถินและกลุ่มผู้ปกครองจะ ตีมน้ำสัจจะว่าจะจงรักภักดีต่อพระเจ้าเมืองนครเชียงใหม่ และเข้าคารวะพระเจ้านครเชียงใหม่เป็น ประจำทุกปี ภายหลังเมื่อเมืองเถินได้เปลี่ยนให้ขึ้นตรงต่อสยาม จึงมีการถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาต่อ กษัตริย์สยามปีละ ๒ ครั้ง สถานที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา สันนิษฐานว่าจัดขึ้นภายในวิหารหลวงวัด เวียงหรือวัดหลวงล้อมแรด มีฐานะเป็นวัดหลวงประจำเมืองเถิน

เมืองเถินมีวัดสำคัญประจำเมืองแบ่งออกเป็น “วัดหลวงหัวเมือง” คือ วัดลุมลอง วัด หลวงกลางเมือง คือ วัดเวียง และ วัดหลวงหางเมือง คือ วัดล้อมแรด และมีพระธาตุประจำเมืองคือ พระธาตุวัดดอยป่าตาล ในอดีตเมื่อมีประเพณีสงกรานต์น้ำพระธาตุดอยป่าตาลชาวบ้านในเขตอำเภอเถิน และอำเภอแม่พริกที่เป็นอาณาเขตเมืองเถินเดิมจะมาร่วมนมัสการประจำปี ดังนั้นจึงมีการจัดระบบ ความสำคัญของหัววัดและพระธาตุผ่านประเพณีขึ้นพระธาตุหรือสงกรานต์น้ำพระธาตุก่อนหลัง คือ สงกรานต์ น้ำพระธาตุวัดเวียง (บรรจุพระธาตุเล็บมือ) เดือน ๕ เป้ง (ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ เหนือ ประมาณเดือน กุมภาพันธ์) สงกรานต์วัดดอยลุมลอง (บรรจุพระธาตุกระดูกด้ามพร้า) เดือน ๙ วันพญาวัน (ช่วงวัน สงกรานต์ เดือน ๗ เหนือ ประมาณเดือนเมษายน) และสงกรานต์น้ำพระธาตุดอยป่าตาล (พระธาตุม่อนจ้วน นอน, บรรจุพระเกศาและพระธาตุลิ้นไก่) เดือน ๘ เป้ง (ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เหนือ ประมาณเดือน พฤษภาคม) หากปฏิบัติตามคตินี้บ้านเมืองเถินจะเจริญรุ่งเรืองและฟ้าฝนข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์ และมีความเชื่อว่าลูกแก้วบนยอดพระธาตุทั้ง ๓ จะเสด็จไปหากันอยู่เสมอในช่วงวันโกนวันพระ

๓.๑.๕ เมืองเถินยุคสยามทำการปฏิรูปการปกครองถึงปัจจุบัน

เมื่อเกิดการปฏิรูปประเทศราชล้านนาช่วงแรกที่เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และ เมืองนครลำพูน ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๒๗ เมืองนครแพร่ พุทธศักราช ๒๔๓๗ และเมืองนครน่าน พุทธศักราช ๒๔๓๙ สยามเน้นปฏิรูปด้านการเมืองการปกครองและจัดเก็บภาษีเป็นหลัก โดยเริ่ม จัดการปฏิรูปภายในนครประเทศราชทั้ง ๕ ก่อนและค่อยขยายตัวลงสู่หัวเมืองขึ้นต่างๆ ของนคร ประเทศราช ซึ่งเมืองเถินเป็นเมืองที่ขึ้นตรงต่อสยามอยู่แล้ว จึงถูกแทรกแซงอำนาจทางการเมืองการปกครอง จากสยามพร้อมกับเมืองนครประเทศราชทั้ง ๕ เมื่อสยามขยายตัวเข้ามาสู่เมืองเถิน อำนาจการจัดการ ปกครองบ้านเมืองตามแบบจารีตได้ล่มสลายลงและรัฐบาลสยามได้สถาปนาแบบแผนการปกครองใหม่ ขึ้นแทนที่ และมีการผนวกเข้ากับสยามเป็นบริเวณ (จังหวัด) หนึ่ง พร้อมกับนครประเทศราชทั้ง ๕ ใน พุทธศักราช ๒๔๔๒ เป็นต้นมา

(ก) การปฏิรูปการปกครองเมืองเถิน

การปฏิรูปหัวเมืองประเทศราชล้านนาในยุคนี้ เกิดมาจากปัจจัยที่ชาวสยามมีความพร้อมในการปรับเปลี่ยนการปกครอง เพราะสังคมสยามได้ผูกเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจโลก และชาติมหาอำนาจตะวันตกขยายอิทธิพลเข้ามาล่าอาณานิคม ทั้งอังกฤษในพม่า รัฐฉาน ฝรั่งเศสในลาว กัมพูชา เวียดนาม ทำให้ชนชั้นนำรุ่นใหม่ เช่น กลุ่มพระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ ๕ ที่ผ่านการศึกษาในประเทศตะวันตกมีโลกทัศน์ใหม่ โดยเฉพาะต้องมีเส้นขีดแบ่งขอบเขตอำนาจอธิปไตยที่แน่นอน หรือเชื่อในความสามารถของมนุษย์โดยไม่ต้องพึ่งพาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งต่างกับโลกทัศน์ของชาวล้านนาในขณะนั้นอย่างสิ้นเชิง ที่ยังมีวิถีชีวิตอยู่ในระบบผลิตเพื่อพอยังชีพ มีความเชื่อเรื่องคติจักรวาลและสิ่งเหนือธรรมชาติ ประกอบกับกลุ่มอำนาจเดิมของสยามที่ยึดถือแนวทางการปกครองแบบจารีต คัดค้านไม่ให้เข้าแทรกแซงการปกครองหัวเมืองนครประเทศราชเพื่อกันเจ้านายขุนนางไม่พอใจและก่อกบฏขึ้น คือ สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชวัง (ช่วง บุนนาค) อดีตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้ถึงแก่พิราลัย พุทธศักราช ๒๔๒๕ และกรมพระยาราชวังบัวบวรสถานมงคล (พระองค์เจ้ายอดยิ่ง) วังหน้าทรงทิวศต พุทธศักราช ๒๔๒๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์สยามรัชการที่ ๕ (พุทธศักราช ๒๔๑๑ – ๒๔๕๓, ราชวงศ์จักรี) จึงทรงสถาปนาอำนาจปรับปรุงการปกครองได้อย่างเต็มที่ เพื่อให้สยามรอดพ้นการ “การล่าอาณานิคม” ขณะเดียวกันที่ทำการ “ล่าอาณานิคมภายใน” กับเมืองนครประเทศราชล้านนา รวมถึงเมืองเถินที่ขณะนั้นยังมีสถานภาพคล้าย “เมืองกึ่งประเทศราช”^{๒๐}

(ข) ความเปลี่ยนแปลงของเมืองเถินช่วงแรกการปฏิรูปของสยาม

ช่วงแรกสยามได้ขยายอำนาจเข้าครอบงำล้านนาอย่างจริงจังเมื่อ พุทธศักราช ๒๔๒๗ ในกลุ่มเมืองนครประเทศราชสำคัญที่ปกครองโดยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน คือ เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองนครลำพูน แล้วจึงค่อยขยายถึงเมืองนครแพร่ พุทธศักราช ๒๔๒๗ และเมืองน่าน พุทธศักราช ๒๔๒๙ โดยตั้งเสนา ๖ ตำแหน่งเพื่อกระจายอำนาจของเจ้าผู้ปกครองนครที่เคยมีล้านฟ้าล้านแผ่นดินให้ลดลง และส่งข้าราชการสยามขึ้นมาไว้ในล้านนาเพื่อเป็นเครื่องมือสำคัญในการแทรกแซงและควบคุม ประกอบด้วย กรมมหาดไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม กรมวัง และกรมนา มีเจ้านายบุตรหลานเป็น “พระยาว่าการกรม” มีข้าราชการที่ส่งมาจากสยามเป็น “พระยาผู้ช่วยไทย” ทำหน้าที่แนะนำช่วยเหลือเจ้านายบุตรหลานในการปกครองรูปแบบใหม่ พระยาผู้ช่วยไทยจึงเป็นกลุ่มมีอำนาจที่แท้จริง ดังนั้นตำแหน่งนี้จึงสงวนไว้เฉพาะคนสยามหากยังไม่ได้ส่งคนใหม่ขึ้นมาดำรงตำแหน่งก็ให้ว่างไว้ ห้ามคนล้านนาดำรงตำแหน่งแทน อีกตำแหน่งคือ “พระยารองลาว”

^{๒๐} วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพฯ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๑.

ไม่มีความสำคัญนักแต่มีไว้เพื่อถนอมน้ำใจเจ้านายและขุนนาง พร้อมทั้งได้แต่งตั้งตำแหน่งพิเศษเพิ่มขึ้นอีกหลายตำแหน่งเพื่อให้กระจายอำนาจจากเจ้าชั้นทั้ง ๕ และเข้าแทรกแซงอำนาจการแต่งตั้งขุนนางเค้านามหลวงของเจ้าผู้ครองนคร^{๒๑}

เมืองเถินในยุคนี้มีความสำคัญน้อยกว่าเมืองตากอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการเป็นหัวเมืองหน้าด่านเหนือให้กับสยาม ที่ช่วงนี้มีการสัญจรไปมาค้าขายระหว่างคนในบังคับอังกฤษในพม่า มีการติดต่อกับชาวตะวันตกและคนในบังคับมากขึ้นทั้งที่เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้และค้าขาย เช่น มองตอคนพม่าในบังคับอังกฤษ เป็นพ่อค้าเมืองมะละแหม่ง มามีภรรยาตั้งเรือนอยู่เมืองเชียงทอง (เมืองขึ้นตาก) เดินทางค้าขายไม้สัก เดินทางซื้อไม้สักที่เมืองเถินและเมืองนครลำปาง ดังนั้นตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๓๖ จึงมีการตั้งด่านที่เมืองตากจำนวน ๔ ด่าน คือ ด่านปากน้ำแม่วัง ด่านศาลาป่าคา ด่านปงครองแม่ตื่น และด่านแม่วังนกยกรกระบัตร์ ส่วนเมืองเถินมีเพียงด่านเดียวที่บ้านท่าด่าน (อดีตรวมอยู่บ้านแม่พริก) ให้มีการจัดเจ้าหน้าที่ประจำด่านแต่ละด่านมีนายด่าน ๒ นาย โพร ๒๐ นาย นายด่านได้เงินเดือน ๓๐ บาท โพร ๘ บาท เสื้อผ้าตามสมควร ค่าใช้จ่ายเหล่านี้ทางสยามจ่ายให้เจ้าหน้าที่ด่านเมืองตาก แต่เจ้าหน้าที่ด่านเมืองเถินทางสยามให้พระยาทรงสุรเดช (อ้น บุณนาศ) ข้าหลวงใหญ่มณฑลลาวเฉียง จัดเก็บเงินที่ได้ภายในเมืองเถินจ่ายให้เจ้าหน้าที่ประจำด่านเอง^{๒๒}

๓.๑.๖ บริบทชุมชนของ อำเภอกะเถิน จังหวัดลำปาง

บริบทชุมชนและวิถีชีวิตของชาวเมืองเถินในรูปการปกครองอำเภอกะเถิน จังหวัดลำปาง ตั้งแต่เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ พุทธศักราช ๒๕๐๔ เป็นต้น เริ่มมีการปรับเปลี่ยนหลากหลายด้านที่มีผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน มีสาธารณูปโภคแบบสมัยใหม่เข้ามา เช่น ไฟฟ้า ถนนลาดยาง เจาะบ่อน้ำบาดาล บ่อน้ำประปา และโรงพยาบาล เป็นต้น จากเดิมการติดต่อการค้าคมนาคมลำบาก เช่น ช่วง พุทธศักราช ๒๔๙๘ – ๒๔๙๙ มีรถโดยสาร “รถคอกหมู” เพียงคันเดียววิ่งรับส่งระหว่างอำเภอกะเถินกับอำเภอมืองลำปาง คือ รถของพ่อสุคำ สลึงค์ ต้องไปพักที่อำเภอมืองลำปาง ๑ คืนรุ่งเช้าถึงเดินทางกลับอำเภอกะเถิน ค่ารถโดยสารคนละ ๕ บาท เริ่มมีการลาดยางถนนสายลำปาง – เถินช่วง พุทธศักราช ๒๕๑๓ – ๒๕๑๘ ด้านการรักษาพยาบาลในอดีตใช้หมอพื้นเมือง (หมอยารากไม้) เช่น บริเวณผาปิงหลวงมีแม่เขียวและแม่ปิ่นเป็นหมอยาสมุนไพร บริเวณบ้านล้อมแรดมีแม่หมา บ้านเวียงแม่สัน บ้านอุ้มลอง เป็น “แม่จ้าง” (หมอดำแย) ทำคลอด น้ำใช้อุปโภคบริโภคเดิมน้ำ

^{๒๑} หจช.ร.๕ ม.๒.๔ / ๒๐ สัญญาบัตรเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประทวน และเหรียญทางกระทรวงมหาดไทย, ปี ๑๒๓ (๑๑ เม.ย. – ๒๐ มี.ค. ๑๒๓).

^{๒๒} หจช.ร.๕ ม.๕๘ / ๕๖ เรื่องขุดลำเหมืองแลตั้งด่านกักโจรผู้ร้ายทางลาวเฉียง, (๖๒ ม.ค.๑๑๑ – ๒๘ มี.ย.๑๑๒).

ดื่มจะใช้ “น้ำท่า” คือ ขุดน้ำบ่อทรายที่ริมแม่น้ำวัง ส่วนน้ำใช้จะใช้ “น้ำบ่อ” บ่อน้ำ รวมถึงพันธุ์ข้าวต่างๆ ที่เคยเพาะปลูกในเมืองเถิน เช่น ข้าวขี้ตม ข้าวอีเห็น (มีกลิ่นหอม) ก็หมดไป เนื่องจากมีพันธุ์ข้าวจากหน่วยงานเกษตรนำมาเผยแพร่ให้ปลูกแทนพันธุ์ข้าวโบราณเหล่านี้

(ก) การสร้างความสำนึกเป็น “คนไทย” ให้กับชาวเมืองเถิน

การสร้างสำนึกหน่วยการปกครองท้องถิ่นแบบใหม่นี้มีการเลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลาครั้งแรก พุทธศักราช ๒๔๔๒ ได้จัดตั้งเมืองเถินเป็นจังหวัดเถินบุรีและอำเภอเมืองเถิน พุทธศักราช ๒๔๔๕ จัดแบ่งบริเวณพื้นที่ตอนใต้เป็นกิ่งอำเภอแม่พริก (๒๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๐๑ จัดตั้งเป็นอำเภอแม่พริก) พุทธศักราช ๒๔๔๘ ยุบจังหวัดเถินบุรีและย้ายอำเภอเมืองเถินขึ้นกับจังหวัดลำปาง เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษาในล้านนาหรือมณฑลพายัพ สยามได้เริ่มต้นนำระบบโรงเรียนแบบตะวันตกเข้ามาใช้ นอกเพื่อผลิตข้าราชการให้เพียงพอแก่ระบบราชการที่ขยายตัวอย่างมาก จุดมุ่งหมายที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เพื่อเป็นการ “ชักพาให้กลมเกลียวสนิทกับไทย ไม่แบ่งแยกกว่าเป็น คนลาว คนไทย เพราะเดิมมีความแตกต่างกันมากสะท้อนจากเมื่อข้าหลวงสยามขึ้นมาในล้านนาต้องใช้ล่ามแปลภาษา การศึกษาระบบโรงเรียนแผนใหม่จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการเปลี่ยนความคิดของเยาวชนในแขวงเมืองเถิน ให้สำนึกว่าตนไม่ใช่เป็นเพียง คนเมืองเถิน หรือเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ (กษัตริย์นครประเทศราชเชียงใหม่) หรือเจ้าเมืองเถินอีกต่อไปแล้ว แต่มีฐานะเป็นพลเมืองของประเทศไทย ที่จะต้องมีความรักชาติและจงรักภักดีต่อกษัตริย์ไทย^{๒๓}

สรุปคือ ประวัติศาสตร์เมืองเถิน ในยุคแรกปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการพัฒนาจากชุมชนหมู่บ้านขึ้นเป็นเมืองเถินมี ๒ ประการ คือ ๑. ทรัพยากรสำคัญโดยเฉพาะแก้ว (แก้วโป่งข่าม หรือ หินเขียวหนุมาน) และแร่ธาตุอื่นๆ ๒. ตั้งอยู่บนชุมทางการคมนาคมสำคัญทั้งทางบกและทางน้ำ ประกอบกับการขยายตัวของผู้คนบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงเข้ามาบริเวณแอ่งเถิน – แม่พริก เข้ามาตั้งถิ่นฐานร่วมกับ ชาวลัวะ ที่เป็นกลุ่มคนดั้งเดิมบริเวณนี้ จนกระทั่งขยายตัวขึ้นเป็น เมืองเถิน ในเวลาต่อมา เมืองเถินมีการสถาปนาขึ้นเป็นเมืองอย่างช้าประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ ด้วยปัจจัยที่เป็นแหล่งทรัพยากรแร่ธาตุและของป่า ประกอบกับเป็นชุมทางการคมนาคม จนกระทั่งมาถึงช่วงสยามมีนโยบายผนวกประเทศราชล้านนาให้เป็นมณฑลหนึ่งหรือส่วนหนึ่งของสยาม

เมื่อมีการผนวกล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ให้เปลี่ยนหน่วยการปกครองใหม่เป็นระบบ จังหวัด, อำเภอ, ตำบล, และ หมู่บ้าน, ความเป็นเมืองเถินแบบจารีตได้ล่มสลายลง เมื่อกลายเป็นหน่วย “จังหวัดเถินบุรี” และ “อำเภอเถิน” อำนาจการบริหารและพัฒนาบ้านเมือง ทั้งการปกครองและเศรษฐกิจของเมืองเถินช่วงนี้ ถูกกำหนดกรอบทิศทางเดินจากรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ตาม

^{๒๓} เตือนใจ ไชยศิลป์, “ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. ๒๔๓๙ – ๒๔๗๖”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๓๖), หน้า ๓๑.

ระบบการปกครองแบบราชการ ศูนย์กลางความเป็นเมืองเอนแบบใหม่ (อำเภอเอน) จึงอยู่ที่สถานที่ราชการและตลาดการค้า ชาวเมืองได้กลายเป็นพสกนิกรของกษัตริย์ไทย มีการปรับทัศนคติของชาวเมืองเอนใหม่ผ่านระบบการศึกษาของโรงเรียนผู้วิถีดการดำเนินชีวิตเข้ากับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมพึ่งพาตนเองได้น้อยลงแต่กลับพึ่งพาระบบตลาดมากขึ้น แยกการศึกษาภายในวัด (พุทธ) ออกมาเป็นระบบโรงเรียนที่ทำให้เกิดชนชั้นนำกลุ่มใหม่ของเมืองเอน และกลุ่มพ่อค้าคนจีนได้กลายเป็นผู้ควบคุมระบบเศรษฐกิจของเมืองเอน แทนกลุ่มผู้ปกครองเมืองเอนและกลุ่มพ่อค้าไทยใหญ่ ดังนั้นความเป็นเมืองเอนในยุคนี้ จึงเน้นลักษณะทางกายภาพว่าเป็นหน่วยการปกครองหน่วยหนึ่งของรัฐบาลไทยมากกว่าความเป็นหน่วยที่มีชีวิตจิตวิญญาณเหมือนในอดีต และมีเส้นขอบเขตหน่วยการปกครองที่ชัดเจน แต่ไม่มีอำนาจจัดการปกครองตนเองสูงเหมือนยุคในอดีต

๓.๒ เนื้อหาเวทย์มนตร์คาถาที่ปรากฏในปี่สาเขตพื้นที่ อำเภอเอน จังหวัดลำปาง

จากการศึกษาเนื้อหาที่จารึกในปี่สาเกี่ยวกับเวทย์มนตร์คาถา ของพื้นที่อำเภอเอน จังหวัดลำปาง โดยเลือกปี่สาจาก ๘ ตำบล ตำบลละ ๑ ฉบับ ในอำเภอเอนพบว่า ปี่สาแต่ละฉบับได้จารึกเวทย์มนตร์คาถาแต่ละบทไว้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วน พร้อมทั้งคำอธิบายว่า เวทย์มนตร์คาถาแต่ละบทนั้นใช้ในทางด้านไหน ซึ่งผู้วิจัยจะได้แบ่งและจำแนกเวทย์มนตร์คาถาแต่ละบท รวมถึงสัพพะคุณของการใช้เวทย์มนตร์คาถาบทนั้นๆ สืบไป

๓.๒.๑ ความเป็นมาของปี่สา/วิธีการทำปี่สา และกระบวนการผลิต

ภูมิปัญญาล้านนานอกจากจะแสดงออกในแง่พัฒนาการด้านภาษาและอักษรแล้ว ยังมีการใช้ภูมิปัญญาด้านวัตถุอีกอย่างหนึ่งคือ ปี่สา อันเป็นเอกสารโบราณทางล้านนาที่เขียนขึ้นด้วยวัตถุประสงคต่างๆ กันแต่โดยรวมแล้วก็เพื่อกิจกรรมต่างๆ หรือบันทึกเหตุการณ์ที่สำคัญที่ประกาศให้ทราบโดยทั่วกัน ส่วนใหญ่มักเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญต่อสังคม ต่อบุคคลระดับสูง เพื่อเป็นหลักฐานในการอ้างอิง หรือเพื่อการสืบทอดต่อไปยังบุคคลรุ่นหลัง เช่น ตำนาน ชาดก ฤกษ์ยาม เวทย์มนตร์คาถา โดยมีวัตถุรองรับต่างๆ กันไปและใช้อักษรที่เป็นที่เข้าใจในกลุ่มชนนั้นๆ ปี่สา อันเป็นเอกสารโบราณล้านนา ซึ่งจะได้กล่าวถึงความเป็นมาต่อไป

๓.๒.๑.๑ ความเป็นมาของปี่สา

ปี่สา เป็นหนังสือหรือเอกสารโบราณประเภทหนึ่งของล้านนา มีความสำคัญรองจากเอกสารประเภทใบลาน ปี่สาหรือสมุดข่อย หรือสมุดไทยในภาษากลาง ด้วยเหตุที่ปี่สาทำจากกระดาษสาจึงเรียกว่า “ปี่สา” ส่วนสมุดข่อยนั้นทำจากต้นข่อย จึงเรียกว่า “สมุดข่อย” ศรีเลา เกษม

พรหม ผู้เชี่ยวชาญด้านพิธีกรรมและจาริกล้านนาประจำฝ่ายจาริกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่เล่าถึงขั้นตอนการทำปัสสาตามแบบโบราณล้านนามีรายละเอียดดังนี้

กระดาษที่ใช้ทำปัสสาโบราณนั้น เป็นกระดาษที่มีขนาดกว้างและหนาเพียงพอที่จะใช้การเขียนอักษรลงไปได้ กล่าวคือไม่บางเช่นปัจจุบันและไม่หนาเกินไป เพราะคนโบราณไม่ได้ทำกระดาษสาเพื่อใช้ในกิจกรรมอย่างอื่นๆ เช่นปัจจุบันใช้ห่อเครื่องเงิน หรือใช้ทำร่มและทำดอกไม้ประดิษฐ์ในปัจจุบัน จะมีขนาดบางสำหรับทำใส่เทียนขี้ผึ้งบูชาพระในเทศกาลสำคัญเท่านั้น ส่วนความยาวของกระดาษสาแล้วแต่ความต้องการเพื่อให้ทำปัสสาได้พอดี และสมัยก่อนไม่ได้ทำเพื่อการพาพานิชย์ แต่จะช่วยกันทำเป็นครั้งคราวเฉพาะผู้ที่ต้องการปัสสาไว้ใช้บันทึกข้อความเท่านั้น เช่น พระภิกษุหรือพวกรัณหรือทิด ที่มีความรู้ในการอ่านเขียนอักษรล้านนา

๓.๒.๑.๒ วิธีการทำปัสสาล้านนา และกระบวนการผลิต

ปัสสา เป็นกระดาษชนิดหนึ่ง ที่ทำมาจากต้นปอสา ซึ่งต้นปอสาเป็นพืชเส้นใยในตระกูลเดียวกับหม่อนและขนุน มีหลายชื่อแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น เช่น ล้านนาเรียกว่า ปอสา ภาคอีสานเรียก ปอกระสา หรือปอสา ภาคตะวันตกเรียกหมกพี หรือหมอพี ส่วนภาคใต้เรียกปอฝ้าย

เส้นใยปอสาส่วนใหญ่ได้จากเปลือกของลำต้น ใช้เป็นวัตถุดิบคุณภาพดี ทนทานไม่เปื่อยยุ่ย เก็บรักษาได้นาน มี ๔ ขั้นตอนหลัก คือ^{๒๔}

การเตรียมวัตถุดิบ (ใบต้นปอสา)

ในขั้นตอนการเตรียมวัตถุดิบ ต้องคัดเลือกปอสาที่อ่อนและแก่แยกจากกัน นำไปแช่น้ำประมาณ ครึ่งวัน และไม่ควรเกิน ๒๔ ชั่วโมง การแช่น้ำจะทำให้เปลือกปอสาอ่อนตัว จากนั้นนำไปใส่ภาชนะต้ม ใส่โซดาไฟหรือน้ำด่างจากขี้เถ้า เพื่อช่วยให้โครงสร้างของเปลือกปอสาเปื่อยและแยกจากกันเร็วขึ้น ใช้โซดาไฟประมาณ ๑๐-๑๕ % อย่าใช้มากเกินไป เพราะอาจไปทำลายเยื่อมากเกินไป ต้มให้นาน ๒-๓ ชั่วโมง จากนั้นเมื่อต้มเสร็จแล้ว นำปอสาล้างน้ำจนหมดต่าง^{๒๕}

การทำให้เป็นเยื่อ

ต่อมาขั้นที่ ๒ การทำให้เป็นเยื่อ มี ๒ วิธี ให้เลือก คือทุบด้วยมือ หรือใช้เครื่องตีเยื่อ ถ้าทุบด้วยมือ ใช้ปอสาหนักประมาณ ๒ กิโลกรัม ต้องทุบนาน ๕ ชั่วโมง แต่ถ้าใช้เครื่องจะใช้เวลาประมาณ ๓๕ นาที จากนั้นนำเยื่อไปฟอกไม่ให้ขาวนัก แต่ถ้าชอบขาวๆต้องใช้ผงฟอกสีเข้าช่วย

^{๒๔} นิภาพร ปกป้อง, สมุดโบราณของไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเจริญ, ๒๕๔๙), หน้า ๖.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖-๗.

การทำเป็น กระดาษสา

ขั้นตอนที่ ๓ คือ การทำเป็นแผ่น กระดาษ นำเยื่อปอสาใส่ในอ่างหรือภาชนะที่เหมาะสมใส่น้ำระดับพอเหมาะแล้วใช้ไม้พายคนเยื่อในอ่างให้ทั่ว เพื่อให้เยื่อลอยตัวและกระจายออกจากกันสม่ำเสมอ

การลอก กระดาษ ทำปี่บสา

จากนั้นนำแม่พิมพ์สำหรับทำแผ่นกระดาษ มาซ้อนกัน แดดเป็นแผ่นแนวยาวให้เท่าๆ กัน แล้วจึงพับซ้อนไปซ้อนมาเป็นรูปของปี่บสา

๓.๒.๑.๓ การเขียนปี่บสา

ส่วนการเขียนตัวอักษรจะเขียนห้อยข้างล่างบรรทัด เป็นเช่นเดียวกับการจารอักษรลงบนใบลาน ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงขนาดของปี่บสาก่อน เนื่องจากการทำปี่บสาในสมัยโบราณเพื่อสนองความต้องการในด้านการใช้สอยของผู้รู้ในสมัยนั้น และการผลิตยังไม่ใช้การผลิตเพื่อเป็นอาชีพ แต่เป็นการผลิตแบบพึ่งตนเองกล่าวคือทำเองใช้เอง ดังนั้นขนาดของปี่บสาในสมัยโบราณจึงมีขนาดตามความต้องการใช้สอยส่วนตัว เช่น สะดวกในการพกพา เพื่อการท่องบ่นคาถา

การเขียนปี่บสามีทั้งหมด ๓ ชนิดด้วยกัน คือ ปี่บสาล้น ปี่บสาก่อม ปี่บสั่ว ซึ่งแต่ละชนิดมีความแตกต่างกันของการทำและการเขียนดังนี้

๑. ปี่บสาล้น เป็นลักษณะปี่บสาที่พับซ้อนเรียงกันไปเป็นชั้นๆ โดยการเชื่อมกระดาษยาวไปเรื่อย ๆ วิธีเปิดพับขึ้นไปที่ละด้าน สามารถบันทึกได้ ๒ ด้าน ปี่บสาล้นนี้ส่วนใหญ่จะนิยมทาสีดำเคลือบปกหุ้มท้ายมีลักษณะความกว้างของปี่บไม่ต่ำกว่า ๔ นิ้ว ยาวไม่ต่ำกว่า ๘ นิ้ว บันทึกด้วยบรรทัดที่ไม่ต่ำกว่า ๕ เส้น และมากกว่า ๕ เส้นไปถึง ๘ เส้นก็มี โดยจะเขียนข้อความต่างๆ ไปตามบรรทัดเรื่อย ๆ

๒. ปี่บสาก่อม เป็นลักษณะปี่บสาที่เรียงซ้อน ๆ กันเป็นชั้น ๆ เช่นเดียวกัน โดยการเชื่อมกันเป็นชั้น สามารถบันทึกได้ ๒ ด้านเหมือนกัน ปี่บสาก่อมนี้ไว้บันทึกเพื่อพกพาติดกับตัวเวลาไปไหนจะได้สะดวก ปี่บสาก่อมส่วนใหญ่ที่พบจะมีขนาดความกว้างต่ำกว่า ๓ นิ้ว ยาวไม่เกิน ๖ นิ้ว บันทึกด้วยบรรทัด ๕ เส้นเหมือนกัน ส่วนการเขียน โดยเฉพาะปี่บสาก่อมนี้ นิยมเขียนหรือจารึกเวทย์มนตร์คาถาโดยตรงเพราะพกพาได้ง่าย

๓. ปี่บสั่ว เป็นลักษณะปี่บสาที่เย็บด้วยเชือกปอ หรือฝ้ายที่มีความเหนียวตรงส่วนหัวของปี่ ลักษณะเหมือนสมุดฉีกที่เย็บตรงหัว การเปิดอ่านจึงอ่านได้ ๒ หน้าพร้อมกัน คือ เปิดขึ้นบนโดยตลอด ปี่บสั่วที่มีหลายขนาด ส่วนใหญ่จะมีความกว้างมากกว่า ๕ นิ้ว ความยาวมากกว่า ๕ นิ้วเช่นกัน ปี่บสั่วนี้จึงเขียนได้หลายบรรทัดขึ้นอยู่กับช่วงความยาวของกระดาษ โดยเฉพาะการเขียนส่วนมากปี่

หัวจะใช้เขียนเรื่องราวที่มีลักษณะยาว เช่น ประวัติศาสตร์ ตำรายา การหาฤกษ์ยามต่างๆ จะเขียนเกี่ยวกับเวทย์มนตร์คาถาบ้างแต่ก็พบเห็นน้อยมาก^{๒๖}

๓.๒.๑.๔ ภาษาที่ใช้เขียน

ชาวล้านนาไทยนิยมใช้ตัวอักษรธรรมล้านนาเขียนลงในปี่ปสา หรือ จารลงในใบลาน ปี่ปสานี้ จะใช้บันทึกวรรณกรรมทางโลกอันได้แก่ ตำนาน ตำราต่างๆ เช่น ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ ยันต์ เวทย์มนตร์คาถา รวมทั้งคำขอเรื่องต่างๆ อีกด้วย ดังนั้นจึงพบว่าอักษรชนิดนี้บันทึกได้ทั้งภาษาบาลี และภาษาล้านนาไทย

อักษรล้านนา น่าจะมีกำเนิดจากอักษรมอญที่ลำพูน ชื่อตัวอักษรที่ใช้ในล้านนาไทยมีเรียกต่างๆ กันมีชื่อสำคัญๆ ที่รู้จักกันแพร่หลายคือ

๑. ตัวอักษรล้านนาไทยใช้เรียกตัวอักษรตามที่ใช้ในอาณาจักรล้านนา ปัจจุบัน คือบริเวณ ๘ จังหวัดภาคเหนือ ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เชียงราย แม่ฮ่องสอน และพะเยา

๒. ตัวเมือง เรียกชื่อตามเผ่าพันธุ์ชาวล้านนาไทยที่เรียกตัวเองว่า คนเมือง และใช้ภาษาเมือง (คำเมือง)

๓. ตัวธรรมเหนือ เรียกตามที่ใช้บันทึกพระธรรม และเพื่อไม่ให้ซ้ำกับตัวธรรมอีสานและลาวซึ่งรับอักษรจากล้านนาไทย ราวพุทธศักราช ๒๐๕๔ – ๒๐๙๑ จึงเรียกว่า ตัวธรรมล้านนา

๔. ตัวไทยยวน เรียกชื่อตามเผ่าพันธุ์เดิมของชาวล้านนาไทยที่เรียกตัวเองว่า ไทยยวน หรือ โยนก

๕. ตัวฝักขาม หรือตัวขอมฝักขาม เป็นตัวอักษรที่มีลักษณะผอมสูง เส้นโค้งงอ ปลายมาจากอักษรสุโขทัย ส่วนใหญ่ใช้ในศิลาจารึก

๖. ตัวไทยนิตะ หรือ ขอมไทย เป็นอักษรผสมระหว่างอักษรธรรมเหนือ กับอักษรฝักขาม ใช้สำหรับบันทึกเรื่องประโลมโลก (วรรณคดีเพื่อความบันเทิง) และโคลงต่างๆ

อักษรทั้งหมด ๖ ชื่อนี้มีรูปแบบที่เห็นได้ชัดเจน ๓ แบบใหญ่ๆ คือ

๑. ตัวเมือง หมายรวมถึง ตัวอักษรล้านนา ตัวเมือง ตัวธรรมล้านนา และตัวไทยยวน ซึ่งเป็นอักษรที่แพร่หลายและใช้มากที่สุด

๒. ตัวฝักขาม เป็นตัวอักษรที่พัฒนามาจากอักษรสุโขทัยที่ใช้ในศิลาจารึก

^{๒๖} ไกรศรี นิมานเหมินท์, “เอกสารเสนอวรรณกรรมในการสัมมนาระดับชาติ เรื่องวรรณกรรมพื้นบ้าน”, (พิษณุโลก : ฅ มหาวชิราวุธวิทยาลัยครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, พฤศจิกายน ๒๕๒๐), หน้า ๑๖.

๓. ตัวไทยนิเทศ หรือตัวขอมไทย เป็นอักษรที่พัฒนาขึ้นระหว่างอักษรล้านนากับตัวอักษรฝักขาม ใช้ในการจารเรื่องราวเกี่ยวกับทางโลกในช่วงสมัยหนึ่ง^{๒๗}

อักษรล้านนาไทยที่ใช้ในปัจจุบัน คงใช้ในการจารใบลานถวายวัดเป็นการทานธรรม ในประเพณี การเทศน์มหาชาติซึ่งชาวล้านนาเรียกว่า “ตั้งธรรมหลวง” เพราะยังคงถ้าใครจารใบลานคัดลอกคัมภีร์ทางศาสนาหรือจารเองไม่ได้ก็จ้างคนลายมือสวยจาร แล้วนำไปถวายวัดจะได้านิสงส์ถึงชาติหน้า จะเกิดมาเป็นผู้มีปัญญาหลักแหลม และมีความรู้ดี ฉะนั้นการใช้อักษรล้านนาก็ยังมีอยู่ และจะอยู่ต่อไปตราบเท่าที่ประเพณีและความนิยมนี้อยู่ และนับวัน que การศึกษาอักษรและอักษรล้านนาจะคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น เพราะเหตุที่ชาวล้านนาและคนรุ่นปัจจุบันเริ่มเห็นคุณค่าขึ้นบ้าง

อักษรที่นักปราชญ์ชาวล้านนาได้พัฒนาขึ้นใช้ในการจารึกตามวัสดุและเนื้อเรื่องของเอกสาร เช่น ถ้าเป็นหินก็จะจารึกด้วยอักษรฝักขาม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับกิจกรรมการก่อสร้างถาวรวัตถุ เช่น โบสถ์ วิหาร หรือสร้างวัดเป็นต้น ส่วนที่เป็นวรรณกรรมทางโลกที่เป็นเรื่องราวใดๆ จะจารด้วยอักษรไทยนิเทศหรือขอมเมืองบนใบลานและปี่สา ส่วนเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น ชาดกต่างๆ หรือพระไตรปิฎกต่างๆ จะจารด้วยอักษรธรรมล้านนาหรือตัวเมืองบนใบลาน นับเป็นความร่ำรวยทางด้านอักษรวิทยาที่มีอักษรใช้ในการอาณาจักรล้านนาถึง ๓ ชนิด

อักษรธรรมล้านนาในปี่สานั้น ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับทางโลกเป็นส่วนมาก แต่เป็นที่น่าสนใจที่ธรรมเนียมการจารึกอักษรโดยแยกประเภทเนื้อหาของสิ่งที่จะจารึกโดยแบ่งแยกไว้เป็นอย่างดีระบบนี้ได้ถูกยกเลิกไป ทำให้การจารึกอักษรลงบนใบลาน ปี่สา และศิลาจารึกด้วยอักษรล้านนาเป็นส่วนใหญ่ สันนิษฐานว่าคงจะเป็นเพราะบ้านเมืองอยู่ในยุคเสื่อมขาดการสืบทอดเรียนรู้อักษรทั้ง ๓ ชนิดนี้ในหมู่นักปราชญ์ชาวล้านนา จึงกล่าวได้ว่าในบรรดาอักษรทั้ง ๓ ชนิดนี้ นับว่าอักษรล้านนาเป็นอักษรที่แพร่หลายที่สุด ส่วนอักษรอีก ๒ ชนิด มีผู้สนใจเรียนรู้น้อย และนับวันจะหาผู้อ่านเอกสารที่จารด้วยอักษรเหล่านี้ได้น้อยลงไปทุกทีอย่างน่าเสียดาย^{๒๘}

จึงกล่าวสรุปได้ว่า อักษรล้านนา หรือที่นิยมเรียกกันทั่วไปว่า “ตัวเมือง” นั้นมีวิวัฒนาการมาจากอักษรขอมโบราณ สันนิษฐานว่าน่าจะได้นำมาใช้เขียนภาษาล้านนาตั้งแต่พระยามังรายแล้วอักษรล้านนาที่พบเก่าแก่ที่สุด พุทธศักราช ๑๙๑๙ จารึกลานทอง วัดพระศรีมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย และจารึกฐานพระพุทธรูป วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ พุทธศักราช ๒๐๐๙

^{๒๗} กรรณิการ์ วิมลเกษม, “อักษรฝักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปกร, ๒๕๒๔), หน้า ๘.

^{๒๘} ลมูล จันทรหอม, “ภูมิปัญญาล้านนาในภาษาและวรรณกรรม” (เอกสารหมายเลข ๗), *เอกสารสมมนาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านล้านนา*, (ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๓๓), หน้า ๕๒.

๓.๒.๓ ประเภทของเวทย์มนตร์คาถาในปี่ปสา

ในปี่ปสา ๘ ฉบับของแต่ละตำบลในอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง แต่ละฉบับได้แบ่งประเภทหรือลักษณะของเวทย์มนตร์คาถาในแต่ละบทตามวัตถุประสงค์ของการใช้ ซึ่งผู้วิจัยจะได้แยกประเภทของเวทย์มนตร์คาถา และบอกที่มาของแหล่งข้อมูลปี่ปสา ว่าปี่ปสาแต่ละฉบับนั้นผู้วิจัยได้นำมาจากวัดในอำเภอเถิน ใน ๘ ตำบลต่อไป

๓.๒.๓.๑ คาถาสำหรับเขียน

คาถาสำหรับเขียนนั้น อยู่ในประเภทของการเจิมหรือการจุด การที่จะทำดินสอพองเจิมโบราณเขาต้องเลือก วัน ฤกษ์ ยาม ที่จะลงมือทำ เพื่อความศักดิ์สิทธิ์จริงๆ (กำลังใจ, ความศรัทธาเชื่อมั่น ที่เราทำแบบนี้ ขึ้นตอน และ มีครูซึ่งได้มอบให้ (ถ้าครอบครัว หรือเลือกวันครูวันพฤหัสบดีเรียนวิชา การเจิม ด้วยยิ่งดีมาก) ฤกษ์ วันสำคัญ ควรทำให้ถูกต้อง เพื่อความมั่นใจ (ปัจจุบันเอาฤกษ์ความสะดวก เป็นสำคัญ) กรรมวิธีของการเจิม และการภาวนา คาถา ระหว่างเจิมนั้น อาจารย์แต่ละท่านเรียนมาไม่เหมือนกัน ความละเอียด และขั้นตอนจึงมีความแตกต่างกัน (ดูความสะดวก เหมาะสม) ซึ่งปัจจุบันนี้นิยมใช้แป้งดินสอพอง ผสมกับน้ำให้พอดี ขึ้นพอที่จะเจิมได้โดยไม่ต้องทำ ดินสอสำหรับเจิมอย่างเช่นในอดีต นอกจากนี้แล้วในอดีตทั้งพระ และฆราวาสหากประสงค์ จะเป็นเจ้าพิธีในการเจิม โดยอาจารย์สายล้านนา ให้ชำระกายให้บริสุทธิ์ รักษาพระไตรสรณคมน์ นั้นอยู่ในศีลวัตร (ศีลห้า) ฟังตั้งเครื่องบูชา มีขันครู สำหรับหนึ่ง เงิน ตามแต่ขันครูของแต่ละบุคคล ผ้าขาวผืนหนึ่ง ผ้าแดงผืนหนึ่ง เมี่ยงหมาก ดอกไม้ขาว ตามแต่ขันครู รูป เทียน น้ำส้มป่อย กล้วย ๑ เครือ มะพร้าว ๑ ทะลายสำหรับเจิม

การใช้คาถาลงตะกรุด ชาวล้านนาเรียกตะกรุดว่า (ยันต์) ตะกรุด เป็นหนึ่งในเครื่องรางของขลังที่ผูกพันกับคติความเชื่อในสังคมไทยมาช้านาน เพื่อความเข้มขลัง ศักดิ์สิทธิ์ ดีในทางแคล้วคลาด คงกระพันชาตรี ป้องกันภัยอันตราย ภัยพิบัติทั้งปวง รวมทั้งด้านเมตตามหานิยม ค้าขาย โชคลาภ กลับดวง พลิกชะตา เลื่อนยศ ร้ายกลายเป็นดี ฯลฯ ตะกรุดได้ถูกสร้างโดยอ้างถึงพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ เพราะหากทำวัตรอุปัชฌายาเป็นรูปพระพุทธเจ้าแล้ว เมื่อนำไปในสถานที่ต่างๆ เช่น สนามรบ อาจจะไม่บังควร ตะกรุดที่ชาวล้านนาเรียกว่ายันต์นั้น ก็หนีไม่พ้นเวทย์มนตร์คาถากำกับสำหรับเขียนหรือจารลงไปในวัตถุที่ใช้ทำตะกรุด ตะกรุดหรือ (ยันต์) ทำมาจากวัสดุต่างๆ ตามตำราของครูบาอาจารย์ทั้งสายล้านนาและสายภาคกลาง แต่ที่พบโดยทั่วไปจะเป็นการนำโลหะแผ่นบางๆ อาจจะเป็น ทองคำ เงิน นาก ตะกั่ว หรือโลหะผสมอื่นๆ มาลงเขียนเป็นอักขระเลขยันต์ด้วยเหล็กจาร แสดงความหมายที่แตกต่างกันออกไป แล้วม้วนให้เป็นท่อกลมโดยมีช่องว่างตรงแกนกลางสำหรับร้อยเชือกติดตัว อาจนำมาหลอมรวมกันแล้วทำเป็นตะกรุดหล่อโบราณ ทำจากรางน้ำฝน ทำจากกาน้ำ ทำจากใบลาน ตัดเป็นแผ่นก่อนแช่น้ำแล้วนำมาม้วนเป็นท่อกลม ทำจากหนังสือ เช่น หนังสือ หนังสือ

หน้าผากเสือ หนังกู หนังสือดาว หนังสือกัวอ่อนตายในท้องแม่ หรือจากกระดูกสัตว์ ตะกรุดกระดูก ช้าง ตะกรุดจากเขาวัวเผือก หรือจากไม้มงคลต่างๆ เช่น ไม้ไผ่ ซึ่งมีทั้งไผ่ต้นและไผ่รวก ไม้คูณ ไม้ขนุน ตะกรุดส่วนใหญ่ที่เป็นโลหะ จะมีความเชื่อที่แตกแขนงออกไปอีก เช่น ถ้าเป็นตะกรุดที่ต้องการให้เกิดผลทางด้านเมตตามักจะทำโดยใช้แผ่นทองหรือแผ่นเงิน ตะกรุดที่ต้องการให้เกิดผลทางคงกระพันจะใช้แผ่นทองแดง ตะกรุดที่ต้องการให้เกิดผลทางด้านแคล้วคลาด มักจะใช้แผ่นตะกั่ว เป็นต้น สรุปคือ การใช้เวทย์มนตร์คาถาประกอบกับอำนาจจิตเขียนหรือจารลงไปในวัตถุ ที่เรียกว่า ตะกรุดหรือยันต์

ส่วนมากชาวล้านนาจะใช้คาถาสำหรับเขียนนี้ลงเขียนเป็นยันต์เขียน สำหรับคาถาเขียนยันต์เขียนนี้มีอยู่หลายอย่างขึ้นอยู่กับครูบาอาจารย์ท่านไหนจะกำหนดขึ้น โดยเฉพาะคาถาพระเจ้า ๑๖ พระองค์ ซึ่งโบราณจารย์ชาวล้านนาถือเป็นของดีวิเศษนัก ผู้ใดได้เขียนเป็นเทียนจุดบูชาหน้าพระ ตีต่อธรรมาภิบาล ค้า ชื่นบ้านใหม่ เปิดร้านใหม่ เดินทางไกลไปรบทัพจับศึก หรือผู้เจ็บไข้ได้ป่วย ทำมาค้าขายไม่ขึ้น ให้มีข้าวตอกดอกไม้ ธูปเทียนใส่พานอธิษฐานจุดบูชาหน้าพระพุทธรูป กล่าวกันว่า ดินักแล^{๒๙} อีกอย่างหนึ่งคือการเขียนคาถาอิติปิโส ๘ ด้าน สิทธิการิยะโบราณจารย์นักปราชญ์เจ้ากล่าวไว้ว่า เป็นคาถาอันศักดิ์สิทธิ์ ใช้เขียนเทียนบูชาหน้าพระแล้วอธิษฐานเอาตามใจปรารถนา ขอโชค ลาก ค้าแมนขายหมาน เจ็บไข้ได้ป่วยขอให้หายเร็วไวเดินทางไกลไปทิศทั้งสี่ประสบโชคมิชย ทั้งยังกัน ภูตผีปีศาจร้าย โจรร้าย ป้องกันอุบัติเหตุเภทภัย เคราะห์อุบาทว์ต่าง ๆ นักเรียน นักศึกษา ข้าราชการ คนทำงานจะประสบผลสำเร็จดังใจปรารถนาฯ คาถาเขียนเทียนนี้ใช้เขียนตามลำดับวันเกิดของบุคคลนั้นๆ โดยถือเอาตามตำรามหาทักษะเป็นหลัก เมื่อเขียนเทียนเสร็จแล้วควรท่องคาถาอิติปิโส บทนี้แล้วว่า นะ โม พุทธ ธา ยะ มะ อะ อุ เสกเป่าอีกครั้งหนึ่ง^{๓๐}

๓.๒.๓.๒ คาถาสำหรับท่องบ่น

คาถาประเภทท่องบ่นนี้คือคาถาที่ใช้วาจาเป็นเครื่องคลับหรือใช้ปากท่องเพื่อเกิดความหลังหรือรักษาตนเอง เช่น คาถาแคล้วคลาดจะท่องและบ่นเวลาก่อนนั่งรถ เรือ หรือขับขี่รถ หรือเดินทาง ให้นึกภาวนาไปในใจ จะทำให้แคล้วคลาดปลอดภัยจากอุบัติเหตุทั้งปวงได้ หรืออย่างคาถาอิติปิโสหลวงของล้านนา ผู้ที่ท่องบ่นจนขึ้นใจ จะทำให้บังภัยหอกดาบทั้งหลาย มีสรรพคุณสำหรับผู้ท่องบ่นคาถาอิติปิโสหลวงนี้ว่า ๑. บังหอกดาบเป็นมหาละลาย ๒. กันผีปีศาจ ๓. เป็นปียมหานิยม ๔. ป้องกันศัตรูทำร้าย ๕. ห้ามศัตรู ๖. ป้องกันพยาธิทั้งปวง ๗. ป้องกันโจรจะทำร้าย ๘. ป้องกันเสือ หมา หมีกัด ๙. ป้องกันอันตรายทั้งปวง ๑๐. ป้องกันอาวุธในสงคราม ๑๑. ห้ามพวกข้าศึก ๑๒. เสกของกิน

^{๒๙} อินสม ไชยชมภู, ยันต์และคาถา ของดีเมืองเหนือ, หน้า ๑-๒.

^{๓๐} มหาทวี เชื้อนแก้ว, ขุมขุมพุทธมนต์คาถาและคำบูชาเทียนพื้นเมือง, (ลำปาง:ทวีสังฆภัณฑ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒-๑๖.

ให้คนอื่นอ่อนกว่าเรา ๑๓. เสกลูกสมอกินมีสติปัญญาดี ๑๔. ป้องกันตุ้ลงของร้าย เป็นต้น หรือคาถาท่องบ่นประเภทขำมคง (คงกระพั่น) ผู้ท่องต้องท่องให้จำขึ้นใจ อาวุธทำอะไรไม่ได้ ปืนยิงไม่ออก ออกไม่ถูก ถูกไม่เข้า ดาบและมิดพันไม่เข้า เข้าไฟไม่ไหม้เนื้อ หรือคาถาประเภทเมตตามหานิยมสายล้านนาก็จะมีมนต์ข้างโขลง ผู้ท่องก็จะเพ่งไปทางเสกเครื่องหอมทาตัว เสกเครื่องนุ่งห่มแต่งตัว ถ้าจะทำน้ำมันรดทางเมตตาก็ได้ ใช้ได้ทั้งชาย และหญิง ถ้าท่องบ่นเอาไว้เป็นมหายาแก้ตัวเอง เป็นเสน่ห์กับเพศตรงข้าม สรุปคือคาถาสำหรับท่องนี้คือการบริกรรมพระคาถา หรือมนต์บทใดๆก็ตามผู้สวดนั้นต้องเป็นสมาธิ สงบเยือกเย็นก่อน หากไม่เป็นสมาธิแล้วไซร์ย่อมไม่ได้ผลเท่าที่ควร หากใจเราร้อนก็เปรียบเสมือนกับการนำน้ำร้อนไปรดต้นไม้อัน รดทุกวันต้นไม้นั้น ย่อมจะเฉาตาย หากใจเราสงบเยือกเย็นแล้วไซร์ ก็เปรียบเสมือนกับการนำน้ำเย็นไปรดต้นไม้อัน ต้นไม้นั้นย่อมเจริญงอกงามตามลำดับ ผลิดอกออกผลให้เราได้ใช้สอยประโยชน์ตามต้องการฉนั้น

๓.๒.๓.๓ คาถาสำหรับใช้เสกเป่า

คาถาประเภทนี้ใช้สำหรับเสกเป่ารักษาโรคภัยไข้เจ็บ อันเกิดแต่พยาธิ พืชของแมลงสัตว์กัดต่อยรวมถึง คุณไสยต่างๆ ผู้ที่เป็นหมอเป่าหรือหมอรักษาจะเสกคาถาแต่ละบทที่ได้ร่ำเรียนมาจากครูบาอาจารย์ของแต่ละบุคคลแล้วเป่าลงไปให้ผู้เจ็บป่วย บางแห่งจะเป่าลงไปให้น้ำให้กิน บางแห่งจะเสกคาถาลงไปในน้ำมันงาดิบเพื่อใช้ประสารเนื้อ เส้นเอ็น กระดูก ให้ติดกันอันเกิดจากอุบัติเหตุ คาถานี้เรียกว่าพระโมคคัลลานะต่อกระดูกเชื่อว่า ในคราวถูกพวกโจรทุบตีจนกระดูกแตกแหลกเหลวไม่มีชิ้นดี พวกโจรแน่ใจว่าท่านตายแล้ว จึงนำร่างของท่านไปทิ้งในป่าแห่งหนึ่ง แล้วพากันหลบหนีไป เมื่อโจรไปแล้วท่านจึงใช้คาถาประสานกระดูกแล้วเหาะหนีไป และคาถาจินตามณินต์ที่ใช้เป่ารักษาโรคได้ครอบจักรวาล เช่น แก้วโรคจักษุ ๖ แก้วในจุมูก ๓ ประการ ในลิ้น ๖ ประการ ในฟันในท้อง ๔ ประการ แก้วขับปลายก็ได้ แก้วลมมหาราษฏมภ์ แก้วลมราชย์กษุ กุมภ์กัณษย์กษุ แก้วอ่อนเปลี้ยเพลียใจ คลื่นไส้ อาเจียน เป็นยาครรรรักษา แก้วหัวพิษ หัวกาฬ ละลอกน้ำ ละลอกไฟ ผิวเป็นอัมพฤกษ์ อัมพาต ตายไปทั้งตัวก็ดี ฝ่ายซ้ายขวาก็ดี ตีนมือ คางขากรรไกรก็ดี หาสมประดีไม่ได้ไซร์ให้เอาหญ้าฝรั่น พิมเสน ทองคำ บดด้วยยาละลายยกรองลงไปใต้สติลิมตา มีน้ำตาไหล น้ำลายย็ด แล้วหายแล ถ้าคนไข้บิบบมือเหมือนจะออกคำ แต่ออกมิได้ให้เอาดีหมักก็ได้ ถ้าไม่มีดีงูก็ได้ ต้มน้ำให้ละลายประมาณครึ่งถ้วยพริก ใส่เหล้าครึ่งหนึ่งให้กินเถิด ถึงเสลดทางหัวขึ้นก็จักกลับหาย หายมามากแล้ว เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังมีคติความเชื่อและคำบอกเล่าต่อๆ กันมาว่า หากแต่ถ้ายังไม่รับประทานก็นิยมพกพาติดตัวเพราะเชื่อว่า ยาวาสนาจินตามณิ ชื่อว่าสนาเป็นชื่อที่มิ่งมงคลแก่ตัวเองในปัจจุบันและได้บรรจุจากมเข้าไปเพื่อช่วยรักษาโรคต่างๆ สารพัดโรค ตามแต่ผู้รับประทานจะอธิษฐานและช่วยในเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจ

และคาถาประเภทเสกเป่านี้ ที่มาคู่กับยาสมุนไพรรทางภาคกลางเรียกชื่อว่า สัพพาสี เป็นยาแก้ลมสันนิบาต แพทย์สมมติเรียกว่า ลมตะคริว หรือเรียกว่า สันนิบาตลม แก้วด้วยยานี้ ราก

เล็บมือนาง ๑ อ้อยแดง ๑ ขอบชะนางแดง ๑ รากพันงูแดง ๑ ลูกขี้กาแดง ๑ รากทองแตก ๑ พญาया ๑ รากตะลุมพุกแดง ๑ ยาข้าวเย็น ๑ สมอทั้ง ๓ เมื่อเอาลงหม้อ เงินขวัญข้าว ๑ สลึง เสกด้วยสัพพาสี แล้วต้มรับประทานแลสัพพาสี เป็นชื่อคาถาที่หมอยาสมัยโบราณใช้เสกด้วยยาลงหม้อต้มยา ที่มาของคาถานี้ น่าจะมาจาก “บทขัดขันธปริต-ตั้ง” ในบทสวดมนต์เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน และด้วยเหตุที่บทขัดขันธปริตตั้ง นี้ขึ้นต้นด้วยคำว่า “สัพพาสี” จึงได้ชื่อว่า “สัพพาสี”

สรุปคือ คาถาสำหรับเสกเป่านี้ใช้ไปในทางรักษาผู้ที่ได้รับความเดือดร้อน จากพยาธิโรคภัยไข้เจ็บโดยใช้วิธีการเสกหรือเป่าใส่บ้าง แบบใช้คาถาเป่าลงไปในสมุนไพรสื่อความหมายถึงการขับไล่หรือการชำระล้าง เห็นได้จากวิธีการรักษาของหมอหลายประเภทใช้การพ่นหรือการเสกเป่าลงบนร่างกายของผู้ป่วย ซึ่งหมอก็จะเป่าขับ “พิษ” หรือ “ไข้” ซึ่งเป็นสาเหตุของโรคให้ออกไปจากร่างกายผู้ป่วย หรือประเภทเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุ อันเกิดจากคุณไสย คุณผี คุณคน ผู้ที่เป็นหมอเวทย์มนตร์คาถาก็จะรักษา โดยการเป่าลงในน้ำให้ผู้ที่ถูกคุณไสยกิน ทางล้านนานิยมเป่าลงในน้ำส้มป่อยให้ผู้ป่วยกินและอาบจนกว่าผู้ป่วยนั้นจะดีขึ้น การใช้คาถาเพ่งไปในทางแก้ไขสิ่งที่เป็นอัปมงคลอันเกิดจากสิ่งที่มองเห็นและสิ่งที่มองไม่เห็นประกอบกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องครุคาถาและครุยา ทั้งเนื้อหาของคาถา พฤติกรรมสัญลักษณ์ใน การใช้คาถา และ พฤติกรรมสัญลักษณ์ในพิธีกรรม ทำให้ชาวบ้านเกิดความศรัทธาและเชื่อมั่นในผลการรักษาทั้งหมดนี้ จัดอยู่ในคาถาประเภทเสกเป่าทั้งสิ้น

๓.๒.๓ ลักษณะเนื้อหาของเวทย์มนตร์คาถาในปื้บสา

ปื้บสา ๘ ฉบับ ของ ๘ ตำบล ในอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ผู้วิจัยได้ไปค้นคว้าโดยเลือกสรรปื้บสาที่มีเวทย์มนตร์คาถาปรากฏอยู่ ตำบลละ ๑ ฉบับ แต่โดยมากปื้บสาฉบับหนึ่งได้เขียนเรื่องราวส่วนมากเกี่ยวกับ ฤกษ์ ยาม การสร้างบ้านปลูกเรือน และมีเวทย์มนตร์คาถาแทรกอยู่ซึ่งคนในสมัยโบราณไม่ได้เขียนแบบจัดระเบียบว่า คาถาบทนั้นเขียนก่อน คาถาบทนี้เขียนไว้ทีหลัง แต่คนโบราณจะนึกคาถาใดได้ก่อนจึงเขียนลงไปในปี้บสา โดยมีแหล่งที่มาของปื้บสาดังต่อไปนี้

๑. ปื้บสาจากวัดสันหลวง ตำบลนาโป่ง อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง (ดูภาพที่ ๓ และที่ ๔ ในภาคผนวก หน้า ๑๖๗ ประกอบ) ปื้บฉบับนี้มี ๓๐ หน้า

๒. ปื้บสาจากวัดแม่ถอด ตำบลแม่ถอด อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง (ดูภาพที่ ๕ และที่ ๖ ในภาคผนวก หน้า ๑๖๘ ประกอบ) ปื้บฉบับนี้มี ๓๑ หน้า

๓. ปื้บสาจากวัดป่าตาล ตำบลเถินบุรี อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง (ดูภาพที่ ๗ และที่ ๘ ในภาคผนวก หน้า ๑๖๙ ประกอบ) ปื้บฉบับนี้มี ๒๖ หน้า

๔. ปื้บสาจากวัดแม่ปะดอย ตำบลแม่ปะ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง (ดูภาพที่ ๙ และที่ ๑๐ ในภาคผนวก หน้า ๑๗๐ ประกอบ) ปื้บฉบับนี้มี ๒๙ หน้า

๕. ปี่สาจากวัดแม่ะกลาง ตำบลแม่ะ อำเภอลำปาง (ดูภาพที่ ๑๑ และที่ ๑๒ ในภาคผนวก หน้า ๑๗๑ ประกอบ) ปี่ฉบับนี้มี ๔๘ หน้า

๖. ปี่สาจากวัดกุ่มเ็น ตำบลแม่ะมอก อำเภอลำปาง (ดูภาพที่ ๑๓ และที่ ๑๔ ในภาคผนวก หน้า ๑๗๒ ประกอบ) ปี่ฉบับนี้มี ๑๙ หน้า

๗. ปี่สาจากวัดปางอ้า ตำบลเวียงมอก อำเภอลำปาง (ดูภาพที่ ๑๕ และที่ ๑๖ ในภาคผนวก หน้า ๑๗๓ ประกอบ) ปี่ฉบับนี้มี ๒๓ หน้า

๘. ปี่สาจากวัดลุมลอง ตำบลล่อมแรด อำเภอลำปาง (ดูภาพที่ ๑๗ และที่ ๑๘ ในภาคผนวก หน้า ๑๗๔ ประกอบ) ปี่ฉบับนี้มี ๒๕ หน้า

เนื้อหาของเวทย์มนตร์คาถาที่ปรากฏในปี่สาจำนวน ๘ ฉบับ ซึ่งผู้วิจัยจะได้แบ่งเนื้อหาตามลักษณะของสายสรรพคุณและบทของเวทย์มนตร์คาถาว่าแต่ละบทนั้นมีเนื้อหาลักษณะอย่างไร

๓.๒.๓.๑ คาถาเมตตามหานิยม / ปิยเสน่ห์หา

คาถาเมตตามหานิยมแปลว่า คาถาที่ท่องแล้วทำให้ผู้ใดพบเห็น เกิดความเมตตาหลงใหล

๑. “โอมพุทโธราชา กำภูจื่อว่าพญาหน้าหมา กุจักจืด้นไม้ต้นนี้ที่อโปงไบตาย ผิหันต้นไม้กุจักจื่อไปต่านางก็ไป อุตตะกะมือกูเป็นผมนางก็มาจิงกันเกล้า อุตตะกะมือกูเป็นข้านางก็มาจิงกันกิน อุตตะกะมือกูเป็นดินนางก็มาจิงกันย้า กำภูจื่อว่าพญาหน้าหมา โอมสาวหุ่มติด”^{๓๑}

อธิบาย คาถาบทนี้ชื่อว่า พญาหน้าหมา เป็นปิยมหาเสน่ห์เสกของให้สาวกินรักเราและ
แหล่งที่มา (ปี่สาตำบลนาโป่ง)

๒. “โอมสิทธิการุณาอาจารย์หื้อแก่กู โอมป้อหลวงหื้อแก่กู โอมสลิดกุนต์จิตสลัก กุมนต์จิตจ้างแก้วแขนกลง กุจักมนต์ใส่ขอนขอนก็พื้น กุจักมนต์ใส่นางนางก็สะดุ้งตื่นดังหลับที่อนางเอากูเป็นผัวต่อเต้าเผ่าร้อยจ้อย่าสุมกูเนอนางเนอเออนางฮัก มาจุงมาแม่เฮยนางมีเลือดนางจ้างเผือกเจ็ดไพรนางจุงอยู่บ่อได้ร้องไห้มาหากู อะอยู่บ่อได้ร้องไห้มาหากู อืออยู่บ่อได้ร้องไห้มาหากู อุอยู่บ่อได้ร้องไห้มาหากู กันมึงบ่อได้หันหน้ากูเปิงดังบ่อแม่ มึงตาย ป่านมึงบ่อได้กินเข้าจายอวดอ้างหื้อมาจ่าฮักหื้อมาจ่าโหลง หื้อมาจ่าโหลงจ้างเผือก โอมสิทธิสาวหุ่มติด”^{๓๒}

อธิบาย คาถาบทนี้ชื่อว่า มนต์จ้างโหลงหลวง เสกน้ำผัดหน้า เสกดอกไม้ใส่กระเป๋ เสกน้ำให้สาวกินหรือหนุ่มไปพูดเกี้ยวสาวเป็นปิยมหาเสน่ห์ดีนักแลฯ

^{๓๑} ราชา แปลว่า ราชา, โป่งไบตาย แปลว่า ผลิไบตาย, เกล้า ในที่นี้แปลว่า มวยผม, สะดุ้งตื่น แปลว่า ตกใจตื่น.

^{๓๒} ป้อหลวง ในที่นี้แปลว่า ตา หรือ ปู่, มนต์ แปลว่า เป้า หรือเสก, ฮัก แปลว่า รัก, จุงมา แปลว่า จงมา, ป้อ แปลว่า พ่อ, หุ่ม แปลว่า ชอบ.

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลล้อมแรด)

๓. “อะอาณินาเลยปะแหล่ออกเป้นอ้ออ้อนี้นาจื่อว่านางญิงหุ่ม หัวใจญิงซุ่มมาสุ่มกับอ้อ หัวใจปอดต้นเราออกเป้นละเห้งเจ้าเมอฮัก โอมพุทธรัดตะสาวหุ่มติด จิตตะภคินีเมจะชะมันตั้งสันตั้งอะ ห่มกันเตสัปปะหุลาหื่อนางรักกูเหมือนจ้างรักงา วาปะติโยหื่อนางรักกูเหมือนปลารักน้ำ อะโรเจมิหื่อนางรักกูเหมือนเผ็งรักรัง วัตวัตสักรากหื่อนางรักกูเหมือนไกรรักลูก เอหิติสะระนะเมก่าจะรักขากักขังกัน หันตุมะ โอมหวานหอมกูปอว่าหวานหอมกว่าหวานจอมตองยอดฟ้ากูได้แต่ฟ้าลงมาสับใส่จ้างกัน สับใส่คนก็อ่อน มึงอ่อนกูเหมือนจ้างอ่อนขอ มึงอ่อนกูเหมือนค่ออ่อนดาบ หื้อมาขาบกูเหมือนกับหื้อมานบูกูเหมือนงู หื้อมาดุกูเหมือนพระเจ้า หื้อมาเฝ้ากูเหมือนพระยาอินทร์ กูปากจิมตัวก็หื้อตัวอว้าย หน้ามาหากู กูปากจิมพระยาก็หื้อพระยามันตำมาสู้อยู่บ่ได้ลงจากแตนแก้วมาขาบกูกายต้นกู แต่เนอเออรัก อมสาวหุ่มติด”^{๓๓}

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่า อ้ออิตติเสกนวดทาปากใช้ทางอิตตินารีนันก้า

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลแม่วะ)

๔. “เขมะเขโมเขมะกุ่มมาโรราจาปิยังมะมะ ตัวกูงามใสแสงผิวคำแดงยะหยาดสึดตำใส่ คนญิงจาย หื้อใจญิงปิงใจสันหื่อนางรักปานเป้นบ้า นางรักกูแต่เนอเออรัก โอมสาวหุ่มติด โอมจิตติ จิตตั้งปันทะจิต กันกูเรียกแล้วก็หื้อมาหา มนุษย์ก็อยู่บ่ได้หื้อมึงให้รักกู ตั้งสัตว์ตัวอยู่ชูและน้ำอยู่เถียน ถ้าโกหากก็หื้อมา อมจิตติจิตตั้งจิตยังมะมะ”^{๓๔}

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่า มัดจิต เสกใส่มือกวักใช้ทางเมตตามหานิยมฯ.

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลแม่มอก)

๕. “เอหิต้าตะปิยะมะโนก้าโลละวะจะนั่งมะมะ...เออัมมาปิยาธิตำฝัจะกะโรละมะมะวะจะนั่ง”

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่าพระยาเวสสันดรเรียกขาลักกันหา เป็นปิยะมโหเสนห์ดีนักแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลเถินบุรี)

๓.๒.๓.๒ คาทาทางโขคลาก

คาทาทางโขคลาก แปลว่า คาทาที่ท่องบ่นแล้วจะนำมาซึ่งลาภสักการะ ข้าวของ เงินทอง

๑. “มะชะ มะชา มุก้าติยัง นะวะชะยัง นะก้าตะปึงสาวหุ่ม”

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่าหนูกินน้ำนมแมว เสกใส่ของขายและมีโขคลากมากนั๊ก

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลแม่ปะ)

^{๓๓} หื้อ แปลว่า ให้, ญิง แปลว่า ผู้หญิง, อว้ายหน้า แปลว่า หันหน้า, ปากจิม แปลว่า พุดด้วย.

^{๓๔} ตัวอยู่ชู แปลว่า ตัวอยู่รู้.

๒. จินต้ามะณีนะเมยหัง สุวัณณะระชะตะสัมปันโน ยะลาโกเคหิรตตะกะมะยังสัตติทิสสา
หิระนังมหาลาภังกะวันตุเม จินต้ามะณิปิยังเมยหัง ยัญจะระนังยัสสังทาสาทาสีโกมังมุตตาสินะเมยหัง
มาตาปิตุโอรสัง จินต้ามะณิปิยังมัยหังปัญญะธัมมังบุญญะนิทธี เอหิสัจจัง เอหิลาภัง สัจจังเตชะ สิริภา
คะยัง สัปเปสีทิธีกะวันตุเม”

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่าจินต้ามะณีนะ มีลาภแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบาลแม่ถอด)

๓. “ยังยัง สุวัณณังวา หิริญญังวา รัชชัญญังวา รัตตะนังวา จะตุมิสา นะหิเนหิ ขิปปัง สวา
หุม”

อธิบาย คาทาบทนี้ มีข้าวของเงินค่าแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบาลแม่ถอด)

๔. “สึวะลี จะ มหาเถโร สุกขัง ลาภะลาภัง ภวันตุมัง ปิยังมะมะ”

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่า พระสึวะลีเรียกทรัพย์แลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบาลนาโป่ง)

๕. “สึวะลีจะมหาเถโร เทวะนะระปุจีโต โสระโห ปัญจะญาติมहि มหาลาภัง ะวันตุเม
ลาเภนะ อุตตะโมโหติ โสระโห ปัญจะญาติมहि มหาลาภัง สะทาโสตถิภะวันตุเม”

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่า พระสึวะลี คนอีกหุ้มมีโชคลาภฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบาลล้อมแรด)

๖. “สุสัง สะ สุ สะ อัง สุ สะ วิ วิ อะ ตี กะ ระ ณะ”

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่า น้ำบ่อทรายคำจำเริญทุกวันนี้มีข้าวของเงินทองแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบาลเวียงมอก)

๓.๒.๓.๓ คาถาแคล้วคลาด / ปกป้องคุ้มภัย

คาถาแคล้วคลาด แปลว่า คาถาที่ท่องบ่นแล้วป้องกันอันตรายทั้งคน และสัตว์ ปลอดภัย
จากอาวุธทั้งปวง สิ่งที่ไม่ดีจะเกิดขึ้นก็กลับหายไป

๑. “อิ วิ ะ สะ อะ อุ อัง อิ วิ สะ อัง อุ อะ”

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่าคลาดแคล้วหลวงแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบาลเถินบุรี)

๒. “นะอัต โมอุต นะหุต นะผิต นะผุดผัดผิต นะสัตตาระโก พุทโธคลาดแคล้ว ธัมโม
คลาดแคล้ว สังฆะคลาดแคล้ว พุทโธผิต ธัมโมผิต สังฆะผิต พระเจ้าแห่งลิตผิตด้วยพุทโธ สัปเปกัะเภา
มะยิ อะกัะสุมิง สะธัมมิกัง อะกัะจะตุเรวิระตะเยสะมานิโมติปิโสภะคะวาอิตปิตะกะตะยัง จะตุเสทะ
ทุกขะอะริยะสัจจังสุตันตะอิกะวิติอิสวาสุ”

อธิบาย บทนี้ชื่อว่าคาถาคลาดแคล้ว ดินกฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลแม่ถอด)

๓. “นะ มะ ภู เต้ นะ เม ภู ตะ นะ มะ สะ เจ้ นะ มะ สะ เร นะ เม สะ ระ ยักชะขันติ สัปปะยักขาปะรายันตุ หุรุหุรุ สวาหะ”

อธิบาย คาถาบทนี้เชื่อว่าพระเจ้าผาบเมืองยักข์ ใช้ป้องกันตัวจากภูตผีต่างๆ เมื่ออยู่ในป่า ช้างก็ดีแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลนาโป่ง)

๔. “อิติปิโสภะคะวา พระนาเหล็กอยู่ข้างซ้าย พระนารายณ์อยู่ข้างขวา พระอินตาอยู่หน้า พระโมคลานอยู่หลัง กันตักันตั้งเอ้สะเสวามิ”

อธิบาย คาถาบทนี้ ใช้ป้องกันตัวจากอันตรายทั้งหลายฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลแม่วะ)

๕. “เนหะกันหะ ดิคันตุ อุลามิปะสิอุ พุทธะปาเตติ พุทธังมิ เนหะกัน ดิคันตุ อุสุละมิมะสิ อุ พุทธะปาเตติพุทธังมิ ธัมพะละโถมเถาะเถาะโถม โจ้หุดโจ้ภะคะวา”

อธิบาย คาถาบทนี้เชื่อว่ากะโหลกหัวพระเจ้า ป้องกันสัพพะภูตผีทั้งหลายแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลแม่มอก)

๓.๒.๓.๕ คาถาอยู่ยงคงกระพัน (ข่าม)

คาถาข่ามคงแปลว่า คาถาที่ท่องบ่นแล้ว อารูธต่างๆ ไม่สามารถทำอันตรายผิวหนังได้ เช่น ปืน มีด ดาบ หอก เป็นต้น

๑. “โอมพุทธะสะโก โจ้วายักข์ปันตัน ขนมีงป่านดั่งคมดาบ ปากมีงป่านดั่งเปลี่ยวไฟแดง แสงมีงลูกสะลาบ ภูจักผาบได้ปันตันยักข์ริมนต์กูเป็นป้อ ภูจักอ่วยหน้าต่อหัวศึก โอมสะหับเขี้ยวมีง แข็งป่านเหล็กตำมีงสอดตันไปมาเจ็ดวาป่นพะหมื่นมีงมาลีนเกยกู อมปิจักขุชะวะสวาหับแหวดเถ็ก ภู จักบิตเหล็กเป็นเกลียวภูจักเหลียวคืบต่อ เป็นแก่อหล่อหัวศึก อมตั้งตั้งคงคงแต่เนอ คงตัวมีงแก่งกว่า เป็น^{๓๕} ตั้งหลาย มีงจึงเข้ามาบน้อมอ่อนอ่อนแอกูจูผาบดาบเถียนนี้ยาวเจ็ดวา หื้อมาจ้วยกูแต่เนอ มาราดันป้อมาจ้วยกูคง แก้วน้ำบ่ออย่างหลวงมาจ้วยกูคง ผาดอยหลวงเกียนกลิ้งมาจ้วยกูคง ยักข์ใจหิน ดับดำผะลาดลูกฟันกึ่งเกียก ภูจักบ่อเรียกสักคนเหตว่ายักข์ปันตันจ้วยกู อิเมเวกัสสะเก้อเรสวาหับคง เพชร ดาบเถียนนี้ผาบภูดาว ยักข์ปันตันใจห้าวจึงเอาภูไว้ในปุม อมสวาหะตั้งตั้งสวาหับคงเพชร อม สวาหะเถ็ก ภูจักเต็กคมดาบ ภูจักผาบได้ปันแสง หนังกูแดงป่านเลือดจักออก เจ้นกูเฒ่าห้วงอกมีงบ่อ ออกจากกู ยักข์ปันตันเป็นลูกศิษย์กูแต่เก้า อมสวาหับตั้งตั้งสวาหับคงมาจ้วยกูคง หนังกูแดงค้ำน้ำล้อมมาจ้วยกูคง ซากก้องซอนมองขามาจ้วยกูคง ภูจักขึ้นเอาดาวอยู่ฟ้ามามาจ้วยกูคง แสน

^{๓๕} เป็น แปลว่า เขา, น้ำบ่ออย่างหลวง แปลว่า บ่อน้ำเก่าที่ใหญ่, ผลาดลูกฟันกึ่งเกียก แปลว่า หกล้มแล้ว ลูกขึ้นมาฟัน, ดอยหลวงเกียนกลิ้ง แปลว่า ภูเขาใหญ่ไหลลง, ใจห้าว แปลว่า ใจร้อน. ในปุม แปลว่า ในพุง (ท้อง).

หน่วยกล้าดำวันมาจ้วยกูคง แสนกุ่มภณห์ตั้งสี่มาจ้วยกูคง โอมคงมหาคงดาบเถียนนี้กูจักก็เป็นผอย
ยักข์ป็นต้นลอยมาป้องแสนค้อนกูจักสะลุมือเอา โอมสวาหับคงเซพรคงมหาคง”

อธิบาย คาถาบทนี้ชื่อว่ายักข์ป็นต้น (ยักข์พันต้น) เสกน้ำมันงากินคงกระพัน (ข้าม) นัก
แลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบนาโป่ง)

๒. “โอมหนึ่งจั่วแดง หนึ่งกูแข็งปานกระดานหินเหล็กสวาหับเล็ก หัวกูเป็นหัวเหล็กกู
จักเล็กสะดุ้งหนึ่งสุฟุ้งแตกเป็นผง อ่องยัสมาอ่องจะหิเอหิตตั้งหนึ่งกูแข็งป็นดั่งกำแพงเจ็ดจัน สายตากูป็น
ตกใจสุหันกูไปใจขาดดาบเถียนนี้ผาบป็นคน อมพุทโธ อมธัมโม อมสังโฆ แสนผาวังแวดล้อมเสียงกู
อ้อมแผ่นดินก็ไหวเสียงกูไปองอาจ พระเจ้าหากจำกู โอมพุทโธเตวะ อ่องสะหับเอหิ จุงมาเลี้ยวเนอครูกู
มาฮอดป็นรอดออีเลียงครูกูมาเนอมาอีเลียงเข้าใจผาดผะลาดลุกขึ้นตำมัว กูปอกแล้วสังสัักหยาดดาบ
เถียนนี้เจือกินมา อมสมิงรสมิงหะตังตั้งสวาหับคง”^{๓๖}

อธิบาย คาถาบทนี้ชื่อว่าหนึ่งป็นผืน (หนึ่งพันผืน) เสกใส่สุรา พรักน้อย (พรักไทยเม็ด)
และน้ำมันงาหรือว่าจะระลิกกลืนน้ำลาย คงกระพัน (ข้าม) นักแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลแม่ะ)

๓. “โอมตั้งตั้งหนึ่งหยาบเหล็กกายเหล็กขางกายข้างตองกายตอง กูจักก่องหนึ่งหื้อพัน
และแดง อมถบถบัก้าสะต้อนมาทบอมสับสับก้าสะต้อนมาทบ อมสับป๊ะสับปา กูจักปามหาคงหลวงอด
คงคงเพชรคงขอดเหมือนหนึ่งสะวะหะคงหมาคง ราจะกุลธงคงเพชรคงขอดเหมือนหนึ่งสะวะหะคง”

อธิบาย คาถาบทนี้ชื่อว่าสามสวหนิง คงกระพัน (ข้าม) ด้านป็น ดาบ หอก มีด ใช้เสก
น้ำมันงา และสุรากิน เหนียวนักแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลเวียงมอก)

๔. “อ่องมั่งต๊ะมั่งต๊ะสะละปะหมิงหลังหมิงหลังสวาหะ กัดทะทากัสสวาหะ อมสะละปะคง
ขอดสวาหะ อมอะอมอะคงเพชรอมเพชรอมคง กูเอาปุ่นผงเข้ามาสู้นื้อ สามค้อนตองพันกูบ่อเข้า แก้ว
หน้าไม้กูหักย่อยเป็นผง อมสวาหะคงเพชร”^{๓๗}

อธิบาย คาถาบทนี้ชื่อว่าตัวพระยาคอก่าน (ท้าวพระยาคอก่าน) ให้เสกใส่ปูนขาวหรือ
แป้ง เสกใส่คำข้าวกินและสุราก็ดได้ เหนียวนักแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบนาโป่ง)

๕. “โอมพระแสงแดดมาแวดต้นกู หนึ่งกูเหี่ยวแห้งป็นหนึ่งแห้งได้แสนวันมาป็นต้นตัวกูไว้
หื้อได้พันหลาวเหล็กดาบกล้าหื้อเป็นจิ้นคะตึงนึ่งนัง คงคงดาบพันกูบ่อเข้าครูพระเจ้าหากป็นกูเวเว

^{๓๖} ผลาดลุกขึ้นตำมัว แปลว่า หกล้มแล้วลุกขึ้นตำมัว.

^{๓๗} หักย่อย แปลว่า หักจนไม่มีชิ้นดี.

ยคงเพชรสวาทะ อมพระลิงแลวเหล็กแหลวเป็นน้ำจะจัดจะจ่าย ป้ายดาบงอหงอดสะพอดป้ายหอ ก้อดคีนหลัง สระณังคกง อมตั้งจะว้มมือฮิสนธิกมินิอะหิอุหับ”^{๓๘}

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่าพระแสงแดดลิงแลว เสกใส่สุราตี๋มกิน และเสกใส่น้ำมันงาติบ คง กระพัน (ข่าม) ด้านอาวุธต่างๆ แลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลนาโป่ง)

๖ “วิจจะราโย สันตัตริวิชา”

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่าลึงลมเผือก ใช้เสกสุรากิน คงกระพัน (ข่าม) ด้านไม้ค้อนและ ดาบฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลนาโป่ง)

๗. “โอมมะติเยกัตสะละกัต อมมะติเยยานสะละยาน เอ้กะโตะสะโนป็นตัง เอ้ตังป็นตังสะ ละนังป็นตังหะเฮียพระเจ้าสังหะ”

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่าพระเจ้าปอกเปือก (ปอกเปลือก) ใช้เสกใส่พริกน้อย น้ำมันงา และสุรากิน หนึ่งเหนียนักแล

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลล่อมแรด)

๘. “อมปู่เหล็กย่าเหล็ก กุจักตัดเหล็กหื้อตักน้ำ กุจักห้ามเหล็กหื้อเป็นเงินเหล็กอย่ามันตำ ได้หื้อล้อยู่ไต่อาคมกุ กุจักตักหื้อตูปหื้อกุจักลูปหักกุจักตักหื้อหล่อน ตังเหล็กหลวงใส่ป่อง เป็นต๊ะพินต๊ะ แดงกุอย่าเข้า สะต้อนตอนถูกเข้าเจ้ามันตาย อมละลายละลายพระคง สวาทะคงเพชร”^{๓๙}

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่าปู่เหล็กย่าเหล็ก ใช้เสกใส่สุรา และหมาก คงกระพัน (ข่าม) ด้าน มีด ดาบ ปืน ศัตรูที่ใช้อาวุธมาทำร้ายเราจะเกิดอันตรายกับศัตรูภายใน ๓ วัน ๗ วันแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลนาโป่ง)

๙. “อมพระสระงาง อมพระสละแงง กำภูแข็งยิ่งกว่าฟ้า มือภูชะเหล็กตาย มือภูบาย เอาหัวพญานาค ปากกุกับพระจัน สองตั้นกูยันพระอาทิตย์ อมสิทธิกูคง ป้อครูกูบอกว่าง อมสวาทะ คงเพชร อมพระสระงัง อมพระสละแงง กำภูแข็งยิ่งกว่าฟ้า มือภูชะเหล็กตาย มือภูบายเอาหัว พญานาค ปากกุกับพระจัน สองตั้นกูยันพระอาทิตย์ อมสิทธิกูคง ป้อครูกูบอกว่าง อมสวาทะคง เพชร

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่าพระง้างตัวปู่ตัวแม่ (ตัวผู้ตัวเมีย) ใช้เสกใส่หมวก ผ้ามัดหัว และ ผ้าขาวม้า คงกระพัน (ข่าม) นักแลฯ

แหล่งที่มา (ปืบสาตำบลนาโป่ง)

^{๓๘} แวดตั้นกู แปลว่า รอบตัวกู, ป้ายหอ ก้อดคีนหลัง แปลว่า ปลายหอ ก้อคีนกลับหลัง.

^{๓๙} เงิน แปลว่า ตะกั่ว, อย่ามันตำได้ แปลว่า อย่าลืมตาได้, ต๊ะพินต๊ะแดง แปลว่า ทำพินทำแดง

๑๐. “ธากัดจิตตั้งบังเพชร ธากัดธากัด อดมะนุสสะอดอดสะ ธะกัถะกัถะ”

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่าคงตันใจ ใช้เสกข้าว เสกหมาก เสกน้ำมันงา และท่องเที่ยวเกิด
สถานการณ์คับขัน เป็นคงกระพัน (ข้าม) แล่นายๆ

๓.๒.๓.๔ คาทาไสยดำ

คาทาไสยดำ แปลว่า คาทาที่จักทำอันตรายให้ผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน

๑. “โอมเป็กจะล้ากูจักใจ้วปู้ดากูไปก่อน กูจักใจ้วปู้ดอนหื้อตามหลัง อมแสนผาวัง กูจัก
เสกหนัง (ชื่อผู้เป็นศัตรู) หื้อไก่อไก่ ปูตึงสะหะตึง กูจักใจ้วเมื่อคีนก้อหื้อตัน กูจักใจ้วไปเมื่อวันก้อหื้อลอด
แตงตับปอดหัวใจของ (ชื่อผู้เป็นศัตรู) โอมกะลึงกะลึงหนังกัถะกัถะ”^{๔๐}

อธิบาย คาทาบทนี้ให้เอาบอกไม้ไผ่มาหนึ่งบอกแล้วเอาน้ำใส่ครึ่งบอก แล้วจึงเอาหนังวัว
แห้งมาเขียนชื่อผู้ที่เป็นศัตรูใส่หนังวัวนั้นแล้วจึงมวนใส่ในบอกไม้ไผ่ เสกคาทาบทนี้ลงไป ๗ คาบ แล้ว
ปิดกระบอกไม้ไผ่ให้สนิท นำไปไว้ทิศตะวันตกของบ้านศัตรู มีอันเป็นไปแล

แหล่งที่มา (ปืสาตำบลดินบุรี)

๒. “อุงมั่งตัก อะปองต๊ะเก มาเหล่ต๊ะปา อุงมะหม่านมะโนหัวแห่ง อุงกว้างไบกว้างตัก
ต๋อย อีห่าหาโฮโฮ อีหม่านมะยักพิน สะเค่ชะมะนึ่งตังต๋อง”

อธิบาย คาทาบทนี้ชื่อว่าคาทาปิดปึก (ตุ๊กอม) เขียนชื่อผู้เป็นศัตรูใส่ผ้าขาวม้า แล้วจึงเสก
คาทาบทนี้ใส่ ๗ คาบ ปิดจนผ้าเป็นเกลียว ทำให้ศัตรูเจ็บปวดท้อจนถึงตาย

แหล่งที่มา (ปืสาตำบลดินนาโป่ง)

๓. “โอมจักกัจักกัแก่น อมทอลอมอะ อะมมอลอทอะ มะเยแค้น ตะมะสุลึงสุเลจ๊ะจ๊ะรัก
แม่ตั้งกำตุลอย”

อธิบาย คาทาบทนี้ให้เอาดินจอมปลวกมาปั้นเป็นรูปคน เขียนชื่อผู้เป็นศัตรูใส่หน้าอก
นำเอาหนามที่มาจากต้นไม้ แล้วจึงเสกคาทาบทนี้ใส่ ๓ คาบ ๗ คาบ แทะลงไปทีหน้าอกหุ่นนั้นแล้ว
นำไปฝังไว้ที่ทางแยกหรือป่าช้า ผู้นั้นจักฉิบหายแล

แหล่งที่มา (ปืสาตำบลดินนาโป่ง)

๔. “โอมพระยาปริสารท กูจักจวาดหอกดาบกุมหน้าไม้ยิงสะท้านสะท้านเผ่าสะเยี่ยงยิน
สิงเดินด้าวเสียดกลางหา สิบป้อหมอเผ่ามาบังตันกูละลุ่มน้ำแสนไฟมาบังตันกู กูจักจวาดหมุยาก่า
หมอย่าเห่ากู กูจักขึ้นเรือนนี้ หื้อจาวเรือนนี้หลับนอนหลับอย่าตื่น นอนขดคู้หัวเข้าป็นต่ายจะเนอ อม
สวาหับ”^{๔๑}

^{๔๐} จั้วปู้ด้า แปลว่า จั้วตัวผู้สีดำ, หื้อตัน แปลว่า ให้ทัน.

^{๔๑} กูจักจวาด แปลว่า กูจักเป่าออกไป, สิบป้อหมอเผ่า แปลว่า สิบพ่อครูแก่.

อธิบาย คาทาบทนี้ใช้ปล้นบ้านผู้อื่น ให้เสกใส่ฝ้ายดำดิบ ๗ เส้นมัดเสามงคล ก่อนที่จะ
เข้าไปในบ้านที่ปล้น ให้เสกไปไม้เหน็บที่ประตูบ้านผู้นั้นก่อนว่า แม่ธรณีอยู่กำยำ สະระตัง โลก้าวิฑู
แหล่งที่มา (ปั๊บสาตำบลเถินบุรี)

ตารางสรุป เวทย์มนตร์คาถาที่ปรากฏในปั๊บสา ๘ ตำบล
คาถามหานิยม / ปิยะมหาเสน่ห์

๑. คาถามหานิยม / ปิ ยะมหาเสน่ห์	ปั๊บสา		
	๑. นาโป่ง	๑บท	๕ ตำบล ๕บท
	๓. เถินบุรี	๑บท	
	๕. แม่วะ	๑บท	
	๖. แม่มอก	๑บท	
	๘. ล้อมแรด	๑บท	

๒. คาถาทางโชคลาภ	ปั๊บสา		
	๒. แม่ถอด	๑บท	๕ ตำบล ๕บท
	๔. แม่ปะ	๑บท	
	๖. แม่มอก	๑บท	
	๗. เวียงมอก	๑บท	
	๘. ล้อมแรด	๑บท	

๒. คาถาแคล้วคลาด / ปกป้องคุ้มภัย	ปั๊บสา		
	๑. นาโป่ง	๑บท	๕ ตำบล ๕บท
	๒. แม่ถอด	๑บท	
	๓. เถินบุรี	๑บท	
	๕. แม่วะ	๑บท	
	๖. แม่มอก	๑บท	

๔. คาถายู่งคง กระพัน (ข้าม)	ปีศาจ		
	๑. นาโปลิง	๖บท	๔ ตำบล ๙บท
	๕. แม่วะ	๑บท	
	๗. เวียงมอก	๑บท	
	๘. ล้อมแรด	๑บท	

๕. คาถาไสยดำ	ปีศาจ		
	๑. นาโปลิง	๑บท	๔ ตำบล ๔บท
	๒. แม่ถอด	๑บท	
	๓. เถินบุรี	๒บท	

จากตารางที่แสดงมาจะเห็นได้ว่า คาถามหานิยม / ปิยะมหาเสน่ห์ ปรากฏอยู่ในปีศาจของตำบลนาโปลิง ตำบลเถินบุรี ตำบลแม่วะ ตำบลแม่มอก ตำบลล้อมแรด ที่ไม่ปรากฏมีปีศาจของตำบลแม่ถอด ตำบลแม่ปะ ตำบลเวียงมอก

คาถาทงโขคลาภ ปรากฏอยู่ในปีศาจของ ตำบลแม่ถอด ตำบลแม่ปะ ตำบลแม่มอก ตำบลเวียงมอก ตำบลล้อมแรด ที่ไม่ปรากฏมีปีศาจของ ตำบลนาโปลิง ตำบลเถินบุรี ตำบลแม่วะ

คาถาแคล้วคลาด / ปกป้องคุ้มภัย ปรากฏอยู่ในปีศาจของ ตำบลนาโปลิง ตำบลแม่ถอด ตำบลเถินบุรี ตำบลแม่วะ ตำบลแม่มอก ที่ไม่ปรากฏมีปีศาจของ ตำบลแม่ปะ ตำบลเวียงมอก ตำบลล้อมแรด

คาถายู่งคงกระพัน (ข้าม) ปรากฏอยู่ในปีศาจของ ตำบลนาโปลิง ตำบลแม่วะ ตำบลเวียงมอก ตำบลล้อมแรด ที่ไม่ปรากฏมีปีศาจของ ตำบลแม่ถอด ตำบลเถินบุรี ตำบลแม่ปะ ตำบลแม่มอก

คาถาไสยดำ ปรากฏอยู่ในปีศาจของ ตำบลนาโปลิง ตำบลแม่ถอด ตำบลเถินบุรี ที่ไม่ปรากฏมีปีศาจของ ตำบลแม่ปะ ตำบลแม่วะ ตำบลแม่มอก ตำบลเวียงมอก ตำบลล้อมแรด

รวมปี่ปสา ๘ ฉบับ ใน ๘ ตำบล มีเวทย์มนตร์คาถาที่ปรากฏอยู่ แบ่งเป็น คาถามหานิยม / ปิยะมหาเสน่ห์ ๖ บท คาถาทงโขคลาภ ๔ บท คาถาแคล้วคลาด ๕ บท คาถาไสยดำ ๕ บท และ คาถาคาถายู่ยงคงกระพัน (ข่าม) ๙ บท รวมทั้ง ๘ ฉบับ มีเวทย์มนตร์คาถาที่ปรากฏ ๒๙ บท

สรุป คือ เนื้อหาของเวทย์มนตร์คาถาที่ปรากฏในปี่ปสา เขตพื้นที่ อำเภอลำปาง จังหวัด ลำปาง นั้น ผู้มีความรู้ที่เคยเรียนเวทย์มนตร์คาถามา จะจารึกไว้ในปี่ปสาของบุคคลนั่นเอง และคนใน สมัยโบราณนั้นจะจารึกเวทย์มนตร์คาถาแบบนิกคาถาบทใดได้ก่อนก็จะลงมือเขียนทันที ไม่ได้เขียน แบบว่า ปี่ปสาเล่มนี้คือคาถาที่ใช้ไปในทางคงกระพันข่ามคง หรือปี่ปสาเล่มนี้คือคาถาที่ใช้ไปในทาง เมตตามหานิยม แต่คนในสมัยโบราณนั้นจะเขียนปนเปกันไปในปี่ปสาหนึ่งเล่ม เพราะฉะนั้น ปี่ปสาที่ เกี่ยวกับเวทย์มนตร์คาถาในเมืองเถินเล่มหนึ่ง ก็จะพบเวทย์มนตร์คาถาของแต่ละทางสรรพคุณรวมกัน ไป อีกอย่างหนึ่งการจารึกไว้ในปี่ปสานั้นก็เพื่อป้องกันการลืม และเพื่อต้องการที่จะสืบทอดเวทย์มนตร์ คาถาเหล่านั้นให้ตกมาถึงคนรุ่นหลัง ต่อมาเมื่อถึงยุคปัจจุบันปี่ปสาที่จารึกเวทย์มนตร์คาถาก็จะถูก นำไปไว้ที่วัดเป็นหลัก เพราะคนรุ่นใหม่ส่วนมากอ่านภาษาล้านนา (ตัวเมือง) ไม่ออก เมื่ออ่านภาษา ล้านนาไม่ออก ปี่ปสาที่จารึกเวทย์มนตร์คาถาที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ก็เป็นเพียงแค่หลักฐานของ เก้าแก้วโบราณให้คนรุ่นใหม่ได้ดูเท่านั้น